

EMLÉKKÖNYV IMREH ISTVÁN NYOLCVANADIK SZÜLETÉSNAPOJÁRA

Szerkesztette: *Benkő Samu*

A kötet – a bevezetőt nem számítva – negyvenhat szerző tanulmányát tartalmazza, 614 oldalon, névsor szerint. A-betűs szerző nincs, így az első *Balogh Béla* írása: Székely diákok a máramaroszigeti Református Liceumban (1682–1850). A szerző – Imreh István tanítványa – gondos statisztikai és iskolatörténeti összehasonlítások alapján mutat rá, hogy milyen feltűnően sok székelyföldi diák tanult Szigeten, kivált Háromszék területéről. „Az okokat hosszan sorolhatnók – összegez –, de a leglényegesebb ezek közül Máramaros vármegye XVIII. századi viszonylagos függetlenségében gyökerezik. Az ellenreformáció időszakában valóságos mentsvár szerepet betöltő Máramaros a XVIII. század folyamán is, a szigeti iskola töretlen fejlődése révén, az erdélyi, szamosháti és felső-Tisza-vidéki fiatalok számára a továbbtanulás lehetőségét biztosította.” (22.)

A viszonylagos függetlenségről szól valamiképpen a következő írás is: *Bárth János* Bálint Anna házassága című tanulmánya. A házasság – amelyet a szülők erőltettek – válással végződött; Bárth a válási per során keletkezett jegyzőkönyvek részletes ismertetésével és elemzésével – Emmanuel Le Roy Ladurie híres könyveire és módszerére emlékeztetően – mélyen bevilágít a Havasalja külvilágtól elzárt, ám egymással számos gazdasági és rokonsági szálon kapcsolt falvainak életébe és sorsába, amely a mostoha természeti és társadalmi körülmények közepette is lehetővé tette az ember, az egyén bizonyos szabadságát, viszonylagos függetlenségét. Bárth

természetesen Imreh Istvánra hivatkozik, hiszen Erdélyben elsősorban az ő „könyvei jelzik a francia Annales nyomdokait követő magyar történész-törekvések sikeres megvalósulását”. Amihez tán csak annyit tehetnénk hozzá, hogy nem csak Erdélyben. És nem is mindig az Annales nyomában, hanem – tán épp „viszonylagos függetlenségének” köszönhetően – a nagy francia iskolával párhuzamosan.

A harmadik írásban *Benkő Elek* A bardóci harangról értekezik, kivételes tárgyi és szakirodalmi tudással. Az ez idáig minden megfeytési kísérletnek ellenálló feliratot jobbról balra olvasva besorolja a harangot a középkori és kora újkori ábécéfeliratos harangok „Skandináviától és Angliától Németországon át Dél-Franciaországig, illetőleg Lengyelországig követhető” nagy családjába. Ami túl a „megkésetttség” közismert problematikáját felvető datáláson (XIV. század) azt is mutatja, hogy „a Székelyföld legkorábbi ránk maradt harangjai nem archaikus módszerekkel dolgozó, idejétmúlt részletformákat alkalmazó helyi műhelyek alkotásai, hanem nyugat-európai tanultságú mesterek városi munkái, melyekben – a nagyobb számú dél-erdélyi analógia alapján ítélve – korai sorozattermékeket kell látnunk. A péterfalvi és a bardóci harang műhelye esetében továbbá közvetlen nyugati hatást tükröz az a gyakorlat is, hogy a mesterek az öntvényeket jól-rosszul leírt ábécéfeliratokkal látták el” (51.) utalva az „Én vagyok az alfa és az ómegá”-ra.

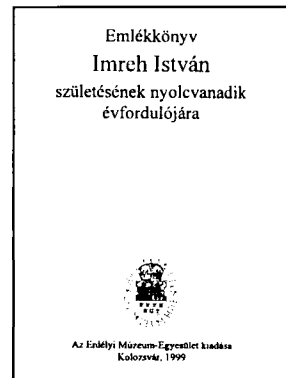
„Nyugati hatást”, bár korábbi és másfélét tükröz *Benkő Loránd*nak a székely nemzetségnevek történetéhez fűzött tanulmánya is. Közismert, hogy a nemzetség-, személy- és helynevek bőséges párhuzamai eleve azt sejtetik, „hogy a szóban forgó neveket a Kárpátok délkeleti karéjába

betelepülő székelység a Kárpát-medence *honfoglalás utáni más magyar nyelvterületről hozta*". (60–61.) A történeti névtan nagymestere a kérdés tudománytörténetének tömör és személyes ismertetése után az erdélyi *Ecken* ágnév eredete után nyomozva magyar, német és szláv nevek tömegének mérlegelése után végül német hatást mutat ki egy Sopron megyei nemzetségnevben, ami „*önmagában is nyelvészeti-névtani bizonyíték a keleti és nyugati székelység nemzetségnevi összefüggéseire*”, és „*ez a tanúságtétel messze nem áll önmagában*”. (66.)

Ezután klasszikus gazdaságtörténeti-eszmetörténeti tanulmány következik, *Bereczki Andrásé: Az újabb kori gazdasági élet fejlődése az időszaki gazdasági válságok közepette* címmel, amit *Bodor András* történeti statisztikára alapuló, de konkrét történeti eseményeket-jeleneteket feltáró írása követ: A rabszolgák ellenőrzése a Principátus első századaiban. A két gondos tanulmány az Imreh-hatás sokféleségét és mélységét mutatja; a különös (és félelmetes) azonban az, hogy az utóbbi írás első bekezdése – egy kis maliciával – szinte az előbbi, nemzetállami-pártállami válságtörténeteket elemző cikk summázataként is olvasható: „A római állam egyik legfontosabb tevékenysége – mint a rabszolgaságon alapuló bármely más államé – a rabszolgák forrásainak, utánpótlásának biztosítása, a rabszolgák szüntelen ellenőrzése és irányítása, rákényszerítésük, hogy megtermeljék az anyagi javakat és ugyanakkor megvédelmezzék a rabszolgatartók érdekeit”. (81.)

Gazdaságtörténeti és (vagy „tehát”?) válságtörténeti a következő írás is: Lengyel pénzek Kassán Bethlen Gábor fejedelemsége idején. Ebben *Búza János* hatalmas külföldi és honi ismeretanyag alapján áttekintve a Bethlen Gábor fejedelemsége idején zajló pénzforgalmat végül arra a következtetésre jut, hogy „Bethlen Gábor Kipper-kori pénzpolitikáját alapvetően külső körülmények határozták meg; tágabb értelemben a hiperinflációba torkolló, az ún. »árforradalom« tetőzéseként is felfogható, Közép-Európát különösen sújtó pénzrontás, illetve szűkebb értelemben az a tény, hogy Bethlen »Opulia és Ratiboria«

hercege lett, ui. Sziléziában az átlagosnál is nagyobb mértéket öltöttek a monetáris zavarok, amelyekhez – kénytelen-kelletlen – alkalmazkodnia kellett.” Így aztán „Erdélyre is rázúdult az inflációs áradat, s az uralkodói szándéktól függetlenül – sőt annak ellenére – nemcsak a pénzérték-, hanem az ár- és bérvizonyok terén is kaotikus állapotokhoz vezetett”. (108–109.)

Kaotikus állapotokat és válságot regisztrál a sorra következő írás is, *Cserey Zoltán* Önkormányzatiság és katonai hatalom Háromszéken a XIX. század derekán című, részletes levéltári kutatásokon alapuló tanulmánya. Cserey számos találó eset idézésével demonstrálja, hová vezetett az, hogy „a székely határőrterületeken, köztük Háromszéken is kettős igazgatás dívott: a székely vezetés és a határőrkatonai parancsnokságé. Ez a szerkezet a falvak fölé két urat állított, olyanokat, akik egymással szemben, mellérendeltségben kormányoztak, de mégsem társultak, hanem egymásnak feszültek.” (...) Az állandó feszültségből valamiféle „húzd-meg-ereszd-meg politika” keletkezett, amely „azt akarta érzékeltetni, hogy a valódi hatalom nem a székely igazgatás, nem az önkormányzatok kezében összpontosult, hanem azt a bécsi udvar diktálta, és hogy a központi vezetés semmiképpen sem a polgári értékek védelmében szállt síkra, hanem a Habsburg katonai célokat pártolta”. (121.)

Pártoló figyelemmel kísérte viszont a központi hatalom Körösi Csoma Sándor útját, amint az *Csetri Elek* Csoma és a szülőföld című, s a hatalmas Csoma-

irodalomhoz képest is új adatokat és összefüggéseket feltáró tanulmányából kiderül.

Mocsáry Lajos vállalkozása sem volt könnyebb, s tán romantikusan reménytelenebb sem Körösi Csomáénál, ám ezt távolról sem kísérte akkora, s főleg nem annyira együttérző közfigyelem (a „központi hatalom”-ról nem is beszélve). *Csucsuja István* Mocsáry Lajos ajánlásai című tanulmányában a nagy függetlenségi politikus (írjuk csak le a szót mai rossz sajtója ellenére) haladó eszméit elemezve nemcsak azok Eötvösét felülmúló liberalizmusára és felvilágosultságára mutat rá, hanem korlátaira is, melyek korábban jelentkeztek. „Mocsáry mindvégig az integer Magyarország képletében gondolkodott és cselekedett, (...) nem ismerte fel, hogy míg ő a legalitás nevében nemzetiségi jogokra, törvényekre hivatkozik, a nemzetiségi mozgalmak új nemzedékei azokra már úgy tekintenek, mint olyanokra, melyek nem nyújtanak biztosítékot egy olyan autonóm fejlődésre, melyet a teljes elszakadásuk megvalósítása érdekében szükségesnek tartanak.” (147–148.)

Másféle, nem csupán politika-, hanem inkább társadalom-vezérelte autonóm fejlődés tekint reánk azokból a XVI. századi kiadatlan székely összeírásokból, amelyeket *Demény Lajos* közöl és elemez. A Székely Oklevéltár új sorozata első három kötetére hivatkozva mindenekelőtt azt emeli ki, hogy az általa ismertett udvarhelyszéki összeírás „megerősíti, sőt még hangsúlyozottabban kiemeli az említett három kötetben adatolt fejedelmi jobbágyságok döntő fölényét az egész udvarhelyszéki társadalom szerkezetében a XVI. század második felében”. (157.) Nem általánosít az egész Székelyföldre; lehetségesnek tartja, hogy egybűt, ahol a közszékely lakosság kisebb mértékben vagy egyáltalában nem vett részt az 1562. évi II. János király elleni felkelésben, „kisebb lehetett és volt is a fejedelmi jobbágyorsba vetett közszékelyek száma.” (151.) Ám az udvarhelyszéki összeírások szerint számuk mindenütt meghaladta a földesúri jobbágyságot, még akkor is, mikor 1566 júliusát követően „II. János király megkezdte a fejedelmi jobbágyság tömeges eladományozását”.

Ugyanakkor a lófó családok száma folyamatosan és gyorsan emelkedni kezdett. Egy 1567-es újabb előkerült összeírás 300 lófó családot regisztrál Udvarhelyszéken, míg a Bethlen-féle összeírás már 1043-at. „Az udvarhelyszéki társadalomfejlődés (és talán nem tévedünk, ha ezt az egész székely társadalmi szerkezetre nézve, az árnyalatokat is figyelembe véve, általánosítjuk) egyik fontos jellemzője a nevezett fél évszázadban a lófók abszolút számának és arányának jelentős növekedésében észlelhető. Ez volt a társadalmi fejlődés egyik lényeges szelepe, a fejedelmi székely politika egyenes következménye.” (160.) Ugyanis „a központi hatalomnak is szüksége volt a főnépek és a lófók hadi szolgálatára. A két irányból érkező érdekek találkozása eredményezte a II. János király hadjárataiban »híven szolgáló« lófók összeírását.” (161.)

A székelység szervezett katonai szolgálatainak végső fázisát tárgyalja *Egyed Ákos* tanulmánya: A székely határórség az 1848–1849-es forradalomban és szabadságharcban. A székely határórség megszervezésének és kezdeteinek a történetével ellentétben „utolsó időszaka még jőszerint feltáratlan, tehát ismeretlen. Pontosabban csak utalásszerűen szól róla a história”. (164.) Még a megszűnéséről is, pedig a szabadságharc historiográfiánk tán legalaposabban átkutatott területe. *Egyed Ákos* jóformán ismeretlen utakon jár, amikor feltárja, hogy érdekek és ellenérdekek ütközésében „milyen nehéz és hosszú küzdelem után sikerült 1848-ban a székely határörrendszert megszüntetni”. (172.) „Nyilvánvaló, hogy a törvényhozó erdélyi nemesség nem merete vállalni a fegyverben álló székely határőrezredek átszervezésének kockázatát, mert minden percben szükség lehetett a székely katonai erőre a már nagy méreteket öltött parasztmozgalmak megfékezésében. Egyébként Puchner altábornagy szívesen vezényelt székely alakulatokat a román parasztok ellen, amint azt a június első napjaiban kitört mihálcfalvi (Alsó-Fehér vármegye) események is mutatják.” (166.) Majd csak 1848 októberében, az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlésen került sor a székely határörrendszert megszüntetésének az elhatározására.

Még ez után is megpróbálta Dorschner ezredes – részben sikerrel – a csíki gyalogezredet újjászervezni „s a General Commando hatáskörét újra visszaállítani. (...) A történelem paradoxona, hogy Csik-, Gyergyó- és Kászonszékben, ahol 1764-ben a *Siculicidium* történt, 1848-ban (csak 1848-ban!) a székelységnek a határrendszert elleni kiállása nem volt annyira határozott, mint Háromszékben”, ahol radikális forradalmárok, köztük nyugalmazott tisztek, vállalták „a General Commando elleni harc megszervezését”. (169.) Egyebütt a székely határhozredeknek „csak elszánt és következetes akarattal sikerült elszakadniuk a General Commandótól, hogy aztán a magyar forradalom és szabadságharc szolgálatába állhassanak”, elsősorban Bem megérkezése és első győzelmei után. (172–173.)

A megélt történelem – ezt demonstrálja Egyed Ákos – mindig sokféle, különböző szintű és gyakran egymással ütköző érdek és eszme mentén szövődik, érdekek és eszmék mentén, amelyek szövetéből azután a történészek rendszerint izlésük, tudásuk és a „társadalmi megrendelések” szerint válogatnak szálakat, s szövik újra belőlük a megírt történelmet. De Imreh István nem így dolgozott. „Imreh István – fogalmazta meg *Glatz Ferenc* 1995-ben, Trianon évfordulóján elmondott és itt most közölt előadásához csatolt bevezetőjében – minden kisebb-nagyobb írásából sütött: mai esendő, bölcs ember beszél akár sok száz évvel korábbi, ugyancsak esendő emberekről. Napi életkereteikről, amelyek megtartották emberségüket: termelési, család- és rendteremtő, kultúramegtartó szokásaikat... A történetkutatás, a történetírás alapelve: ember fogalmazza meg értékelését emberről.” (174.) Ebben az Imreh-tükörben Trianon, a hozzá vezető hosszú úttal s a második világháború utáni megfélemlésével, elkésett eszmék nagyhatalmi erőltetésének és kisállamok Bankett Blitvában módjára berendezkedő, történelmi pátoással és sérelmekkel fűtött pózolásának bizonyul; az egymás érdekeit és értékeit nemcsak méltányolni, de egyáltalában észrevenni is képtelen történelmi és politikai téveszmerendszernek. „A történész nem receptek gyártására képezetett ki. De arra igen,

hogy figyelmeztessen: a már egyszer eddig tévűtnak bizonyult választásoktól tartsa vissza magát a politikai vezetés... És biztosan állíthatjuk: nemzeti szállásterület és államigazgatás határai ellentmondásának feloldását keresve félre kell tenni az eddigi módszereket. Mind a kényszerasszimiláció nemzetállami elve, mind a határkiigazítás, mind a kitelepítés eredménytelen. Marad akár kényszerből is a demokrácia: a kisebbségek különböző szintű jogainak biztosítása. Egyéni és kollektív szinten (politikai-kulturális, területi autonómiák).” (181.)

De marad-e csakugyan? Akár kényszerből is? Vagy annyira megfertőzte a térség országait a blitvai átok, hogy a leromlásból – a gazdaságát is beleértve – alig látszik kiút? Mindenesetre „1910-ben a térség egyszerű iparosainak, parasztjainak, tisztviselőinek életszínvonala közelebb állott az akkori vezető kultúrákhoz, mint ahogyan áll ma, a nemzeti-állami elv kétes értékű diadalának korszakában...” (182.)

+++

Még csak a G betűnél tart a recenzió és a 182. oldalnál, de máris feszegeti az illendő – vagy megengedett – terjedelem határait. Az eddigi eljárást követve kisebb kötet kerekedne ki belőle (a recenzens amúgy is meddő fáradozásairól nem is beszélve). Abba kell hát hagyni az egyes tanulmányok mégoly rövid ismertetését is. Idézzünk inkább *Benkő Samu* Imreh Istvánt bemutató bevezető tanulmányából egy passzust, abból a bekezdésből, melyben tudományos pályája egészét jellemzi, Wellmann Imrének, a magyar gazdaságtörténeti kutatás mesterének 1989-ben, az *Ethnographia* hasábjain megjelent Földközösségtől faluközösségig – kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig című nagy tudománytörténeti összegezése alapján. Wellmann „áttekintve mintegy száz esztendő magyar tudományos hozamát és sorra véve olyan nagyszerű tudósok, mint Mályusz Elemér, Domanovszky Sándor, Györffy István, Szabó István a témához kapcsolódó eredményeit, megállapítja, hogy a székely falutörvények rendszeres gyűjtése, közkinccsé tétele és feldolgozása terén a döntő lépést Imreh István

tette meg. Mint írja, ő már 1947-ben túlélt elődei eredményein, újabb kötetei pedig a földközösségből kinövő faluközösséget olyan szerves társadalmi fejleményként mutatják be, melyben a székely falunak sikerült kigyöngyöznie magából sajátos belső autonómiáját.” (15–16.)

A kötet hátralévő tanulmányainak többségében épp ennek a szerves társadalmi fejlődésnek és (vagy) a közösség magából kigyöngyözött belső autonómiájának a kérdése került valamiképpen tárgyalásra vagy legalább érintődik. Így például mindjárt az ábécé sorrendben következő tanulmány *Hermann Gusztáv Mihály* Az udvarszék helyi Havasalja kiváltságos települései: a két Oláhfalvó és Zetelaka című, gondosan dokumentált írása azt mutatja meg, hogyan termelte ki magából a zord környezet és a küzdelmes megélhetés, a központi hatalom minőségi faigényének ügyes, sőt furfangos kihasználásával „azt a leleményes, alkalmazkodó és egyben konok embertípust, akinek talpraesettsége és kitartása igencsak szükséges volt a kiváltságok megszerzéséhez, többszöri felújításához, legújabb korig tartó megőrzéséhez”. (197–198.) Azaz egy sajátos belső autonómia megteremtéséhez és megőrzéséhez egy szerves helyi, de ugyanakkor mégoly távoli gazdasági-politikai lehetőségeket is hasznosítani tudó társadalmi fejlődés eredményeképpen. De hát nem éppen ez kicsiben, ami a zord környezet és a küzdelmes megélhetés ellenére is kifejlődhet és (esetleg) megmaradhat mint a műgonddal dolgozó tevékeny ember életformája, a Bibó értelmében vett demokrácia, „akár kényszerből is”?

De ne engedjünk a sorra-recenzeálás csábításának, elégedjünk meg inkább néhány tanulmány bemutatásával, amely látszólag eltér az említett „Imreh-vonal” trendjétől, bár azért természetesen az „Imreh-inspiráció” bűvkörében marad. Itt van mindjárt a következő tanulmány (jól szerkesztett könyvben milyen nehéz elszakadni az eredeti sorrendtől!) *Jakó Klára* remekelése: A Szalánczyak. (Egy fejezet az erdélyi fejedelemség keleti diplomáciájának történetéből). A török elől Erdélybe menekült s ott mindent újakezdeni kényszerülő délvidéki földbirtokos család sorából elő-

szőr Szalánczy János emelkedett a történelem fényébe, „akit az írott források 1525-ben Radu de la Afumati havasalföldi vajda secretariusaként említenek”. (200.) Elsősorban az ő életét és tevékenységét követi nyomon Jakó Klára, attól kezdve, hogy a vajda titkos követeként 1625 tavaszán Budára küldetett, azzal a javaslattal, „hogy vegyék két tűz közé a balkáni támaszpontjaiktól meglehetősen eltávolodott törököket”. (200.) „1526 júniusából, budai tartózkodása idejéből rendelkezünk a Szalánczy János anyagi helyzetére vonatkozó első információval. Ez alkalommal ugyanis szolgálatai elismeréseképpen II. Lajos király nemesi kiváltságokkal látta el a dévai vártartományhoz tartozó, Jófó mezővárosában lévő, bizonyos idő óta már elődei jussán birtokolt kúriáját.” (201.) Szalánczy fényes politikai karrierjének tanulságos ismertetése mellett Jakó Klára igyekszik fényt deríteni gyors meggazdagodásának körülményeire is. Ezeket, diplomáciai tevékenységével ellentétben, mély homály fedi. „Az időszak, amelyben élt, a nagy birtokszerzések kora volt. A középkori magyar királyság összeomlása nemcsak hatalmas méretű népmozgásokat eredményezett, de a tulajdonviszonyok gyökeres átalakulását is lehetővé tette. (...) A hatalomért folytatott harc a legkiméletlenebb eszközökkel zajlott, melyek következtében egyik napról a másikra meg lehetett gazdagodni vagy el lehetett veszteni mindent: vagyont sőt életet is. (...) Szalánczy János az érvényesüléshez használt módszerei alapján nem minősíthető sem jobbnak, sem rosszabbnak e felbolydult kor többi szereplőjénél. Csak így sikerülhetett ugyanis helyreállítania családjá korábbi anyagi és társadalmi helyzetét.” (205.)

Politikai hatalom és családi vagyonszerzés szoros, sőt szerves kapcsolódása végig a történelmi nemesi Magyarország legfontosabb formáló tényezőinek egyike maradt. A késő felvilágosodás és a kora reformkor néhány szereplőjétől eltekintve szinte mindenkiről elmondható, hogy e tekintetben nem volt se jobb, se rosszabb a többinél. (A minősítés csakugyan fel is bukkan újra a kötetben.) S ha egy ország, város vagy falu ilyen-amolyan fennmaradásához ez tán csakugyan elegendő lehet,

a belső autonómiát megteremtő és éltető szerves társadalmi fejlődéshez semmiképpen sem. Ahhoz úgy látszik olyan emberek együttessé kell, akik legalább egy kicsit jobbak a (valószínűleg mindig) felbolydult kor többi szereplőjénél. Akad erre is példa a kötetben, akár egyetlen családon belül (nem véletlen tán, hogy a késő felvilágosodásból-reformkorból), *Kósa László* tanulmánya: A Bodokiak. Azt pedig, hogy a felvilágosodás nagy eszméit egy tiszta és tehetséges politikus az átlagnál jobbak segítségével hogyan tudta hazája nyelvére és javára lefordítani, meggyőzően vázolja *Camil Mureșan* Luministul Thomas Jefferson című esszéjében, rámutatva a sok tekintetben felülről vezényelt európai felvilágosodással szemben Jefferson művében (a gyakorlati politikaiban és a teoretikusban egyaránt) az „amerikai felvilágosodás” spontán társadalmi fejlődésre alapuló, inkább belülről, semmint „alulról” építkező jellegére. Egyszóval: autonómiájára.

De hogy végire járjak már ennek a befejezhetetlen recenzióknak, hadd említek meg még legalább egy tanulmányt, ami eredetileg nem ide készült, mégis ugyanolyan jól beillik ebbe az Imreh István gondolatvilága által inspirált és meghatározott sorba. *Miskolczy Ambrus* Eckhardt Sándor és Jules Michelet című esszéjéről van szó, amelyben Eckhardt Sándor változó Michelet-értékelését és Michelet úgyszintén változó Magyarország-értékelését szembevisíti, összevetve Michelet hatalmas Franciaország-történetének Renaissance, illetve Reformáció kötetével, valamint a két kötet (és Michelet) „Franciaország-vallásával” és Eckhardt Sándor „Franciaország-hitével”. Az „ugyanarról (ugyanazon szerző által is) másképpen” témát így vonzások és vonatkoztatások többszörös tükröztetésével világítja meg, egymásra vetíti Michelet és Eckhardt (illetve Lucien Febvre) korélményét és patriotizmusát, mindeközben azonban maga a „téma” változatlan marad: 1) 1927-ben, Voltaire és Michelet Mohácsképéről írva, Eckhardt elmarasztalta Michelet-t, s csak futólag jegyezte meg, hogy irtó több belátással is „Magyarország történeti küldetésével kapcsolatban”; 2) az 1938-ban megjelent A francia szellem-ben Eckhardt a legnagyobb elismeréssel irt

Michelet-ről, és hosszan, dicsérően idézi; 3) 1943-ban De Sicambria à Sans-Souci. Histoires et légendes franco-hongroises című munkájában mégis szinte változatlanul közli 1927-es, Michelet-t elmarasztaló ítéletét. Miért? „Miért nem próbálta elhelyezni Michelet »magyarellenes«-nek tetsző ítéletét a konstrukció struktúrájában vagy inkább szövevényében? Talán azért, mert ő maga is francia fejjel gondolkodott, amikor saját hazájáról volt szó. Úgy érezhette, »hálátlan« volt a világ Magyarország iránt. (...) A francia szellem országában Eckhardt Sándor saját hazáját kiegészítő és a náci Németország ellenképét teremtette meg. Michelet és társai messianizmusát nemcsak egyszerűen átvette, hanem átmagyarázta, újrafogalmazta.” (338.)

Hosszan idézi néhány lappal előbb Miskolczy Lucien Febvre-t, aki Michelet Renaissance-aból „a történelem egyik legkérdelhetetlenebb törvényét” vélte leszűrhetőnek, a későn átvett fejlődési fázisok veszedelmességének a törvényét. Mert „egyazon adott időben Európa országai még nem jutottak el ugyanarra a civilizációs fokra, még akkor sem, ha a kölcsönzések fejlett játéka nyomán ugyanazt a technikai felszerelést szerzik be, ha mind ismerik a sürgönyt és a telefont, a rádiót, a mozit, a vasutat, az autót, az írógépet és a gépfegyvert, a szedőgépet és tankot, közben azonban még nem szerezték meg ugyanazt a politikai, filozófiai, vallási vagy erkölcsi tapasztalatot; múltjuk revánst vesz és érezteti hatását...” (334.) Ha például egy ország akkor hajlik a diktatúra igájába, amikor mások, civilizáltabbak és józanabbak már rég felismerték borzalmaikat és undorral fordultak el tőle, ha akkor nyitnak erőszakos terjeszkedési politikát s kezdenek véres háborúba – Lucien Febvre hosszan, a maga körülményesen lendületes stílusában jellemzi a tragikusan anakronisztikus Elmaradtak kegyetlen és ostoba háborúját a világ civilizációjában jóval előrébb haladott része ellen. De idézetet túl hosszan újraidézni túlságos illetlenség lenne, bármennyire is csábít Lucien Febvre – Miskolczy találó jellemzése – „stílusárja”; ennyiből is kitűnik tán, hogy a franciák „Mohács”-ánál Lucien Febvre melyik két civilizáció ütközését állítja szembe

Michelet-re hivatkozva. Pedig Michelet Franciaország tizenhatodik századi történetének Reformáció-kötete szerint „A kor öntudata Németországban élt. (...)» A kor öntudata Michelet szerint a reformáció, amely az emberi szabadság kiteljesítésének fontos szakasza. Szolimán azáltal, hogy V. Károlyt szorongatta és Magyarország elfoglalásával is, a reformációt mentette meg – Michelet szerint. És a Michelet-romboló Pierre Lasserre-nek, ha másban nem is, abban némileg igaza volt: »számára a reformáció volt a haza.« (336–337.)

Nem volt igaza. Michelet-nek az egyetlen Haza, sőt az egyetlen nagy szerelem mindvégig és változatlanul Franciaország maradt. Helyesebben *La France*, a mágikus „hatszög”, pontosan abban az értelemben, ahogyan még Pompidou elnök is mondhatta 1970 novemberében Charles de Gaulle-t gyászoló beszédében: „*La France est veuve*”. Németország – a tizenhatodik századi Germánia –, illetve a Reformáció dicséretével Michelet éppen arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy *La France* és a Szabadság elválaszthatatlanok. De Gaulle is ebben a szellemben élt, és ezért nincs semmi megmosolyogtató, még ma sem, Pompidou mondatában. És nincs semmi anakronisztikusan patetikus. Pedig 1970-ben Franciaország már rég nem volt elkép-

zelhető ama szinte eleven emberként szerethető *Personne*-nak, amilyenként Michelet megélte, s ahogyan a többi nemzeteket is valóságos „személyekként” (ha persze nem is mindet szeretetre méltóként) elképzelte. Lucien Febvre már tisztán látta az eszmék időtől függését; bár azért *La France* valamiképpen neki is egyetlen „*Personne*” maradt. De Michelet „messianizmusát” (vagy ahogyan mai hülye szóval mondjuk „image-formálását”) nem vette át és nem fogalmazta újra; hazájára ugyanazzal a szigorú szkepszissel tekintett, mint nagy barátja, Marc Bloch az *Étrange défaite*-ben.

Vagy amint Benkó Samu írja Imreh Istvánról: „Soha meg nem barátkozott a szakirodalmi fennkölséggel”. (15.) Így aztán „amikor Sztálin halálát követően nem is annyira a jó szerencsének, mint inkább hű barátok segítségének köszönhetően Imreh István műhelyébe is eljutott a modern nyugat-európai gazdaságtörténet-írás egyik-másik jeles műve, jóleső érzéssel vehette tudomásul, hogy az általa választott ösvény nem is esik oly messzire például attól az úttól, amelyen a francia *Annales* körének historikusai világra szóló tudományos dicsőséget szereztek maguknak.” (14–15.) (*Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 1999. 641 o.*)

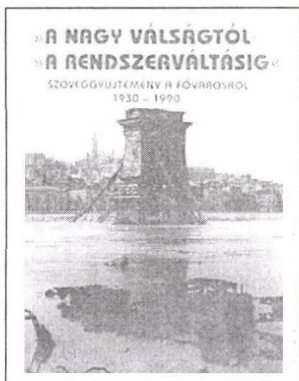
Vekerdi László

OLVASÓNAPLÓ

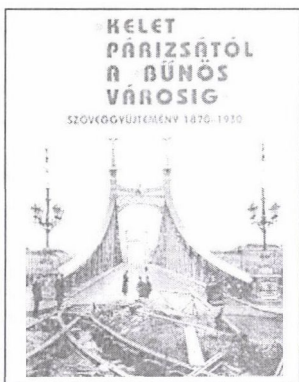
Budapest Főváros Levéltára és a Budapesti Tanítóképző Főiskola (újabbán ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kar) két kutatója nagy szorgalommal állított össze két vaskos kötetet, Budapest történetének olvasókönyvét. Valóban Budapestét, mert a három város egyesítésétől (a kerek szám kedvéért 1870-től) a rendszerváltásig (mégint a kerek szám érdekében 1990-ig) foglalkozik az egységes főváros történetével. Inkább kevés, de hosszabb szemelvények ezek, olykor a sajtóból, többnyire azonban levéltári anyagból, mindenképpen a mai olvasó számára nehezen hozzáfér-

hető helyekről. A két kötet elsőrendűen oktatási célt szolgál, a főváros történetének feldolgozásához alkalmas segédanyag.

Az egyes kötetek szerkezete nagyjából azonos. Rövid technikai előszó után néhány nagyobb, részben tárgyi, részben időrendi csoportba felosztva közlik a szövegeket, elég sok magyarázó jegyzettel, a végén a megfelelő korszakot a számok tükrében bemutató statisztikai táblákkal és a szemelvények szerzőire vonatkozó betűrendes magyarázó szöveggel. Ez utóbbit különösen fontosnak tartjuk, hiszen többnyire mára már elfelejtett szerzőkről van szó.

Budapest története ebben a korszakban, fővárosról lévén szó, egyúttal persze az ország története is. A nagy politikai eseményeket azonban a szemelvények nem mutatják be, nincs szó kormányváltásokról, Horthy 1919-es bevonulásakor mondott beszéde az egyetlen ilyen jellegű írás, de itt hangzik el a „bűnös város” szemrehányása. Viszont kapunk szemelvényeket a város szellemi életéről is, meg korabeli

szociográfiákat. A szerkesztőket mintha jobban vonzanák az élet sötét oldalai, a nyomorról több szó esik, mint az esetleges eredményekről. A pártállam korából több szemelvényt is kapunk a várnegyed, illetve a palota felhasználásáról. Az anyag szigorúan bizalmas volt, 27 példányban gépeltek 1959-ben, a Politikai Bizottság üléséről már csak 3 példány készült. Itt dőlt el, hogy a korábbi tervektől eltérően nem egy magyar „Kremlt” alakítanak ki, hanem

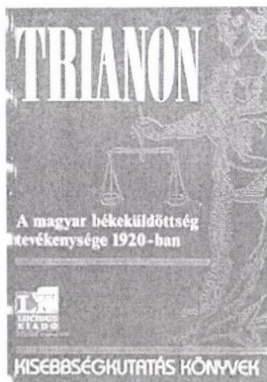
kulturális intézmények helyezkednek majd el az épületekben. Itt határozták el azt is, hogy a nagyon sérült Vigadót nem rombolják le, hanem helyreállítják. Az 1956-os forradalommal kapcsolatban az ítéletekre vonatkozó kimutatást közölnek a szerkesztők, a korszak legvégéről pedig beszámolókat a titkos megemlékezésekről, a rendszerváltás egyik előzményéről. A részletes tárgyi ismertetéstől nyilván eltekinthetünk. Az oktatásban bizonyára használható lesz ez az anyag, de egyúttal érdekes és tanulságos olvasmány is. (Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához. I. kötet. „Kelet Párizsától” a „bűnös városig”. 1870–1930. Budapest Főváros Levéltára – Budapesti Tanítóképző Főiskola, 1999, 481 o.; II. kötet. „A nagy válságtól” a „rendszerváltásig”. 1930–1990. Összeáll. és szerk. Szipos András és Donáth Péter. Budapest Főváros Levéltára – ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kar, 2000, 624 o.)

***

A trianoni békeszerződés 80. évfordulójára jelent meg egy jelentős kötet. A kész tervezet tudomásulvételére Párizsba érkezett béke delegáció igen nagy előzetes munkával rengeteg forrásanyagot gyűjtött össze a magyar álláspont igazolására. Ezt az anyagot akkor négy kötetben teljes egészében ki is adták. Ebből az anyagból, pontosabban az első három kötetből (a III/b. kötet térképeket tartalmaz) válogatott most Pomogáts Béla. A sajtó alá rendezést Ádám Magda és Cholnoky Győző végezte el. Pomogáts Béla Ítélet Trianonban címen mintegy bevezeti a kötetet, elhelyezi a békediktátumot a magyar történelem egészében.

A szemelvények (sajnos igen kevés gyűjtő szerkesztői jegyzettel) igen szélesen, valóban majdnem minden lényeges iratot bemutatnak. A béketárgyalásokra való felkészülést Teleki Pál vezetésével már 1918. október 2-án elkezdték és folytatták a Tanácsköztársaság idejéig, majd azt követően. Ez a kötet közli az eredeti négykötetes mű bevezetését, a béke delegáció hivatalos beszámolóját, számos terjedelmes iratot. Így pl. egy tanulmányt a magyar

népszámlálási adatok nemzetiségi számadatainak hiteles voltáról vagy a háborús felelősség vonatkozásában egy elaborátumot arról, hogy ha Magyarország háborús felelős, akkor minden nemzetisége is az. Több mint száz oldalt tesz ki egy másik irat az erdélyi kérdésről, egyik lehetőségként egy önálló Erdély létrehozását felvillantva.

Megtalálható itt Apponyinak a békefeltételek átvétele után tartott genfi beszéde, amelyben elsősorban a területi integritás mellett érvelt, és az etnikai határok megvonását is lehetségesnek tartotta, de szigorúan csak etnikai alapon. Szerepel Károlyi Mihály és Vix alezredes levélváltása a demarkációs vonalakról, két irat is a rutén vagy ruszin kérdésről. Más iratok arra utalnak, milyen káros az ország felosztása gazdasági szempontból, és arra is, hogy egy helyett most három soknemzetiségű országot hoznak létre, ti. Csehszlovákiát, a Szerbek, Horvátok és Szlovének Királyságát és Nagy-Romániát. (Nem minden irat tekinthető meggyőzőnek, mert az egyik azt bizonyítja, hogyan szlovákosítottak el magyar helyneveket, holott valójában szlovák, vagyis szláv helynevek későbbi magyar alakjáról van szó.) A kötet végül közli a Teleki Pál által szerkesztett térképet, amely a történeti Magyarország nemzetiségi összetételét nem egyszerűen színekkel, hanem a lélekszámra is utaló jelekkel mutatta be. Nagyon ügyes az egyik iratban a hivatkozás Beneš 1908-ban Párizsban kiadott disszertációjára, amely az Osztrák-Magyar Monarchia fennmaradása mellett

érvel (1967-ben a Párizsi Bibliothèque Nationale-ban egy példánya sem volt fellelhető). A kötet egésze valóban sok, mai szemmel is meggondolkoztató érvet hoz fel a diktátum ellen. Teleki térképét Lloyd-George angol miniszterelnök mellett Apponyi sok más hallgatója is érdeklődéssel szemlélte. Az érdemben már 1919 elején készen álló határokat már nem változtatták meg, az érvek hiábavalóak voltak.

Ez a kötet most igen jó képet ad a magyar delegáció tevékenységéről, érveiről, azok hiábavalóságáról. De az eredeti kötetek anyagán túlmenően valahol utalni kellett volna a kérdés másik oldalára is, hogy ti. a magyarországi nemzetiségek sajátjuknak tekinthető államba kerültek át, és ezt akkor kétségtelenül nagy vívmánynak tartották. 80 év múlva talán ők is másként nézik az egész kérdést. (*Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. Válogatás A magyar béketárgyalások. Jelentés a Magyar Békeküldöttség működéséről Neuilly-sur-Seine-ben I-II. kötetéből. Budapest 1920–1921. Kisebbségkutatás könyvek. Lucidus Kiadó, Bp., 2000. 543 o. 1 térk.*)

***

Századunk első felének kétségtelenül egyik jelentős államférfija gróf Bethlen István. A társadalomtudományi munkák kiadásában oly szorgos Osiris millenniumi magyar történelmi sorozatot indított Gyurgyák János és Póto János szerkesztésében. Romsics Ignác, aki már jelentős Bethlen-életrajzt írt, vállalta a sorozaton belül Bethlen munkáinak válogatását.

Inkább hosszabb szövegrészeket választott, ezeket négy nagy csoportba osztotta. Az első az 1907–14 közti időszakból való, a nemzetiségpolitikai és erdélyi kérdésekkel foglalkozó munkákat gyűjtötte össze. Bethlen mint erdélyi, nagy figyelemmel kíséri a románok földbirtokszerzéseit, ezzel szemben sürgeti a magyar középirtok megmentését. Rengeteg statisztikai adattal támasztja alá mondanivalóját.

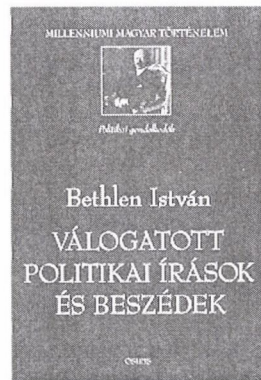
A legbővebb második rész Az agrárius konzervatívizmustól a liberális konzervatívizmusig címet viseli. 1901 és 1941 közt megírt (nem mindig akkor kiadott) írások

találhatók itt. A választójog kérdésében állami szempontból a mérsékletet ajánlja. Az 1921-es kormányprogram a teendőket a bolsevizmus elleni harcban látja, feladatának tekinti a társadalom gyógyítását, vagyis új középosztály megteremtését, a kultúrpolitikában a nemzeti hibák kiküszöbölését, a demokratikus szabadságjogok biztosítását, a külpolitikai horizont emelését. A külpolitika legyen magyar! (Akkoriban ez a fogalmazás még elegendő volt.) Világtörténeti áttekintést ad a hagyomány és a forradalom kettősségéről – ez verseny és együttműködés, a kettő szintézisére van szükség. 1932-ben, a Széchenyi-émlékbeszédben a történeti osztály további szerepét hangsúlyozta. De azt is, hogy ez az osztály hanyatlik. 1937-ben a képviselőházban az antiszemitizmus ellen szólalt fel, ez nem oldja meg a valóban meglévő zsidókérdést. 1938-ban a képviselőházban azt mutatta ki, hogy a tekintélyelv nagy országokban hasznos lehet, de kis országokban paródia. 1941-ben Eötvös József kapcsán arra utalt, hogy a korlátlan népfeltség diktatúrához vezet.

1926–1940 közti cikkeit a szerkesztő Külpolitika és revízió címen fogta össze. 1933-ban három angliai előadásában kimutatta, hogy a trianoni béke nem oldotta meg a nemzetiségi kérdést. Magyar–román viszonylatban a legsúlyosabb probléma, Erdély kérdésében négy megoldási lehetőséget is felvázol, a legjobbnak az önálló Erdélyt tartja. A Trianon okozta nehézségek majd ráébresztik a nagyhatalmakat arra, hogy szükség van a revízióra. A nagyhatalmi befolyás kiküszöbölését tartja fontosnak, de ugyanakkor Olaszország Duna-medencei szerepét emeli ki. Az 1940-ben írt emlékirat a nagyhatalmak békecéljait elemzi a magyar revíziós igények szempontjából. A német–szovjet együttműködést tartósnak véli, Németország győzelme annyira valószínűtlen, hogy azt nem is veszi be elképzeléseibe. Legyőzése esetén viszont elképzelhető a Duna-medencében valamiféle összefogás, föderáció – esetleg Habsburg-vezetés alatt –, de ebbe csak az elszakított területek visszaszerzése után lehet belemenni. Horvátországra azonban még így sem tart igényt. Itt is felveti legjobb megoldásként a lengyel–magyar–román

összefogást. Ennek akadálya Erdély, ezzel kapcsolatban újra az önálló államiság lehetőségét villantja fel.

Az utolsó rész egyetlen munkát tartalmaz: 1944 júliusában, illegitimitásban írt tanulmányát a második világháború alatti magyar politikáról. Politikai tanulmány vagy vádirat alcímmel. Ebben érdemben Gömböstől kezdve elemzi a magyar kormányok politikáját, kimutatja a rossz lépéseket. A legnagyobb hibának a Szovjetunió elleni háborúba való belépést tartja. Erre csak akkor lett volna szabad sort keríteni, ha a szovjet csapatok már a Kárpátokig jutottak. Az elemzés saját kormányzása után indul, abban feltehetően nem talál hibát, Horthyt sem tartja felelősnek. A bírálatokban alkalmasint igaza van, de egyszer sem mondja meg, mit kellett volna a hibás lépés helyett tenni.

Romsics Ignác utószava valójában inkább előszó vagy bevezetés, mert teljes képet ad Bethlenről mint politikai gondolkodóról. A magyar közélet inkább liberális vagy inkább nacionalista irányzatai közt az indulásnál a második csoportban helyezi el. Neokonzervatív, nem az ancien régime híve. Agrárius indulása után a nagytőke és a nagybirtok együttműködésére helyezte a hangsúlyt. Konzervatív szociálpolitikát folytatott, vidéken meghagyta a nyílt választást a műveltebb osztályok uralma érdekében. A revízióra maximális és minimális programot állított fel, de végül is mindkettő irreális volt. Az 1944-es emlékiratban a finn és a svéd példát tartja köve-

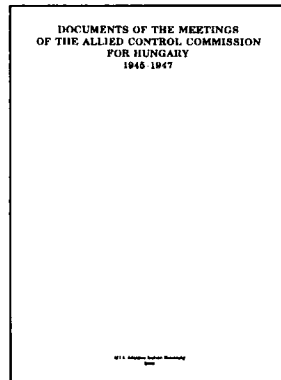
tendőnek, csakhogy Magyarország esetében geopolitikai és egyéb okokból egyik sem volt alkalmazható. Romsics válogatása remélhetőleg elősegíti Bethlen alakjának és történeti szereplésének reális értékelését. (Bethlen István: *Válogatott politikai írások és beszédek. Millenniumi magyar történelem. Politikai gondolkodók. Szerk. és az utószót írta Romsics Ignác. Osiris, Bp. 2000, 462 o.*)

***

Időrendben az utolsó forráskiadvány a Magyarországon a fegyverszünet betartására felügyelő Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) jegyzőkönyveinek és néhány egyéb iratának a kiadása. Az iratokat Cseh Bendegúz Gergő a washingtoni levéltárban gyűjtötte, ezek az amerikai delegáció feljegyzései. A szerkesztő csak itt-ott egészítette ki az angol delegáció jóval szűkszavúbb feljegyzéseivel. Ezeket a bizottságokat először az olasz fegyverszünet ellenőrzésére hozták létre, itt a szovjet delegáció természetesen csak mellékszerepet játszott. A szovjetek által elfoglalt területen viszont természetesen a szovjetek kezében volt a vezető szerep. Magyarország geopolitikai helye (Ausztria szomszédsága), meg talán az ismeretes 50–50%-os Churchill–Sztálin megegyezés miatt a szovjet politikai életben vezető szerepet játszó, már a polgárháborúban is jelentős K. Je. Vorosilov marsall volt a szovjet delegáció, ezzel együtt az egész bizottság vezetője. Az amerikaiak William S. Key tábornok vezette, 1946 júliusában váltotta fel George Hatton Weems tábornok. Az angol delegáció végig O.P. Edgcumbe tábornok irányításával működött. 1946 márciusában Vorosilov is visszatért Moszkvába, helyettese V.P. Sziridov tábornok vezette a továbbiakban a bizottságot. Vorosilov azonban megtartotta funkcióját, ami arra is jó volt, hogy fontosabb ügyekben az ő döntésének szükségességére hivatkozva elhalaszthassák az intézkedést.

Ilyen fontosabb ügy volt 1946 októberben Sulyok Dezső Szabadságpártjának engedélyezése. A nyugatiak sürgették a döntést, de mire Vorosilov engedélye megérkezett, Sziridov már arra hivatkozhatott,

hogy Sulyok nem is szervezi a pártot. A szovjet delegáció volt itt a főerő. Ezt mutatja az is, hogy a szovjet bizottság és a hozzátartozó egyéb funkcionáriusok 800 főt tettek ki, az amerikai létszám 67 fő, az angol 90. Részt vett még a munkában a 90 tagú csehszlovák bizottság (a magyarok kitelepítése kapcsán) és egy 10 főnyi jugoszláv delegáció is.

Különösen Vorosilov jelenléte idején a SZEB, pontosabban a szovjet elnök, valóban irányító szerepet játszott. Vorosilov vitte keresztül egymaga a földreformot, az 1945. novemberi választásokra az addigi kormánypártok egységes listáját írta elő. Az előbbi még a bizottság megalakulása előtt történt, hiszen az első formális ülést, ahol az angolszászok is részt vettek, 1945. március 27-én tartották. A másodikra június 5-én került sor. Vorosilov tette kötelezővé 500 000 német deportációját (ő használta a kifejezést a repatriáció helyett). Viszont a csehszlovákiai magyarok kitelepítéséről csak az újságból értesült, egy következő ülésen pedig kijelentette, hogy erre nincs bizonyíték. Az augusztus 22-i ülésen Key: úgy hallotta, Vorosilov sürgeti a választásokat. Vorosilov: itt nem lehet hallomásokról beszélni. Erre rimel kijelentése 1945. november 28-áról: a hivatásos tisztek kivételével minden magyar hadifogoly hazaérkezett.

Vorosilov kongeniális utódaként Sziridov szavá tette: az angol tisztek nem tudják, hogy az országban járva ütvélre van szükség, az orosz tisztek tudják ezt.

Kifogásolta, hogy az angolok magánszemélyeknek küldenek mindenféle bulletint, az oroszok ilyen nem tesznek. Edgcumbe válasza: a sajtó tele van orosz hírekkel. Edgcumbe szövére tette 1946 augusztusában, hogy a székesfehérvári Szt. István-napi körmenetet a szovjet hatóságok nem engedélyezték. A válasz: csak azokon az utcákon nem, amelyeket akkor a Vörös Hadsereg használt. Szviridov szerint: most is léteznek ezrével fasiszta szervezetek, Zala megyében két szovjet katonát holtan találtak, Debrecenben pedig egy fasiszta bandát fegyvereztek le. Edgcumbe kifogásolta a magyar polgári légitforgalom megindulását, mert ezt a fegyverszünet tiltja. Szviridov nem tud ilyen tilalomról, viszont engedéllyel megalakult a magyar–szovjet légitforgalmi társaság (MASZOVLET). Az angolszászok panaszkodtak, hogy az Új Szó (a Szovjet Hadsereg magyarországi lapja) nyugatellenes cikkeket hoz. Szviridov csak 1946 októberében figyelt fel a lapra. Szviridov nagy ügyet csinál Ciano Naplójának magyar nyelvű megjelenítéséből, el is koboztatja, holott kiderül, volt rá engedély, és nehezen tekinthető a fegyverszünetben tiltott fasiszta irodalomnak. Sokféle egyéb ügy is előkerült az üléseken, de érdemben igen kevés, s azt is, mint láttuk, hamar elintézték. A nyugati részről felvetett kérdések visszapöckölését még hosszan lehetne sorolni. A SZEB 1947. szeptember 15-én tartotta utolsó ülését. Edgcumbe arra üritette poharát, hogy együtt majd a békét is megnyerik. Ennek persze, még ez a rövid felsorolás is mutatja, kevés jele látszott.

A kötet közli még a fegyverszüneti szerződés szövegét mellékleteivel együtt, a SZEB statútumát, a budapesti amerikai konzul táviratát szovjet visszaélésekről. Végül a Névmutató előtt rövid, 10–15 soros életrajzok találhatóak a szereplő személyekről. Persze ezek is, mint az egész kiadvány, angol nyelvűek. Ez nagyon helyes, így nemzetközileg is hozzáférhető. A sok jó magyarázó jegyzet mellett kifogásolható, hogy Keresztury Dezsőt az egyik jegyzet (281. l.) írónak, költőnek és művészettörténésznek nevezi, holott mint irodalomtörténészt választotta kétszer is tagjává a Magyar Tudományos Akadémia. (Előszór

1948-ban, de a következő évben már törölték is a tagok sorából, és csak az enyhébb 1980-as években került be újra.) Hogy 1945-ben és utána Magyarországon az történt, amit a szovjetek akartak, ez 2000-ben már igazán nem újdonság. A kötet egésze mégis érdekes olvasmány. Az Előszó még arról szól, hogy a SZEB orosz nyelvű iratai nem találhatók. Újabb hírek szerint mégis előkerültek. Az Iratok sorozatszerkesztőjének, Vida Istvánnak még lesz munkája. (*Documents of the Meetings of the Allied Control Commission for Hungary, 1945–1947. Specialist Consultant and Editor-in-Chief István Vida. Documents collected, selected and edited and the footnotes and introduction written by Bendegúz Gergő Cseh. MTA Jelenkor-kutató Bizottság, Bp. 2000. 456 o.*)

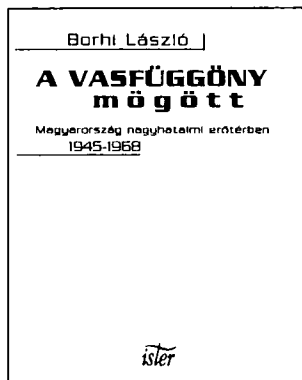
***

A feldolgozások közt időrendben is az elsőnek Borhi László könyvét érdemes említeni: A vasfüggöny mögött. A szerző nemcsak magyar és orosz, hanem jelentős részben amerikai levéltárakban is kutatott, meg a kiadott forrásanyagot és szakirodalmat is fölényesen ismeri. Könyvének szinte geometrikus a felépítése. Az első két fejezet a magyar–szovjet kapcsolatokat tárja fel, az elsőben a szovjet megszállás gazdasági mérlegét vonja meg. Ez a szovjetek számára igen pozitív volt. Csak a megszálló csapatok ellátása a költségvetés 30%-át emésztette fel, a jövététel, amely különböző machinációk révén a megállapított 200 millió dollárnál jóval több volt, a nemzeti jövedelem 19–22%-át vitte el, tetézve a páratlan inflációval és a nemzeti vagyon szinte felének a háború révén történt elvesztésével. A közös vállalatok a szovjeteknek újabb jövedelmet jelentettek.

A második fejezet az 1950-es évek első felét tárgyalja, amikor Magyarország gazdasági és politikai szempontból egyaránt teljesen ki volt szolgáltatva. A szovjet befolyás különféle csatornákon valósult meg, egy ízben Sztálin még személyesen is beavatkozott, és megvédte Farkas Mihályt és Péter Gábort Rákosival szemben. Amerikai megítélés szerint Magyarország megszállása stratégiai okokból történt, nem ideológ-

giai megfontolásokból. A magyarországi uránérc nélkül nem lehetett volna a szovjet atombombát létrehozni.

A harmadik fejezet elméleti jellegű, azt veti fel, vajon a külpolitikában a hatalmi vagy az ideológiai megfontolások játszanak-e döntő szerepet. Borhi úgy látja, hogy mindkét szempont számít, de mégis a hatalmi az alapvető. Viszont az ideológia befolyásolja s ezzel torzítja is az ellenfélről alkotott képet.

Az utolsó két fejezet az 1948–56, ill. 1957–68 közötti magyar–amerikai viszonyt mutatja be. Az első szakaszban Eisenhower elnök kizárta a háború lehetőségét, a gazdasági hadviselést szorgalmazta, a csatlós országok olyan árukat követejének a Szovjetuniótól, amelyet az nem tud megadni. Az embargó, a stratégiai jellegű anyagok eladásának tilalma nem vezetett eredményre, mint ahogy a rádió, a röplapok stb. útján viselt lélektani háború sem. Sztálin halála után a nyugatiak nem használták ki az alkalmat, hogy a felül megzavart szovjet államot tárgyalásokra kényszerítsék.

A fejezet jelentős része természetesen az 1956-os forradalommal foglalkozik. Az amerikaiak valamiféle osztrák megoldást szerettek volna, Franco ajánlatát a fegyveres támadásra elutasították. Nagy Imre személyét ellenszenvesnek találták. Egyedül lengyel vonatkozásban volt elképzelhető fegyveres beavatkozás. Viszont a rádióban valóban biztatták a fegyveresen harcolókat. 1957 után a kapcsolatok ter-

mészetesen a mélypontra zuhantak, a diplomáciai érintkezést ügyvivői szinten tartották csak fenn. Időnként történtek kísérletek a kapcsolatok javítására, a két fél persze homlokegyenest ellenkező célokat óhajtott ezzel elérni. De végül az amerikai kormány is elfogadta a rezsim állandóságát. A tárgyalások során Mindszenty József volt az egyik fő kérdés. A magyar fél hazai politikai engedmények (amnesztia) fejében még a koronázási jelvények visszaadását is számításba vette. A nemzetközi helyzet (a vietnami háború stb.) ugyancsak módosította a kapcsolatok alakulását. Végül is az amerikai nagykövet kinevezésével helyreállt a rendes diplomáciai kapcsolat, de ezzel csak a többi csatlós ország szintjét érte el Magyarország. A szerző elsősorban az amerikai adatok révén tud sok újat mondani. Remélhetőleg folytatja kutatásait az 1968 utáni korszakra is, az elért eredmény szinte kötelezi erre. (Borhi László: *A vassfüggöny mögött. Magyarország nagyhatalmi erőterében 1945–1968. Ister, Bp. 2000. 235 o.*)

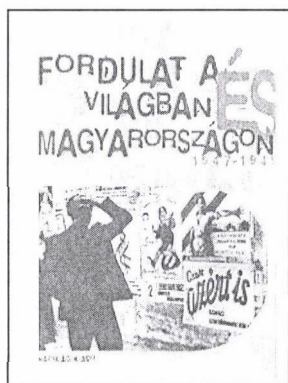
***

Részben ezeket a kérdéseket is tárgyalja, de sokkal inkább a hazai belső fejlődés felé tekint a Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949 c. gyűjteményes munka. 1998 júniusában a budapesti történelem-tanszékcsoport a Politikatörténeti Intézettel együttműködve, de sok más történeti intézményt is bevonva rendezett a kérdéssről konferenciát. Ennek az előadásából és hozzászólásaiból nőtt ki ez a nagyon jól szerkesztett kötet.

Az első tanulmányok a nemzetközi kapcsolatokat érintik. Balogh András szerint nem a Szovjetunió kezdeményezte a hidegháborút, ehhez túl gyenge volt. Ezzel egy időben történt a kelet-európai hatalomátvétel. Mindmáig folyik a vita, vajon elkerülhetetlen volt-e ez, vagy csak félreértések sorozatából adódott. Gazdag Ferenc ezt egészíti ki, utalva Európa térszerzésére, a második világháború végére, a Kominformra és később a berlini falra.

Nagy Tamás a nemzetközi katonai helyzetet elemezve a haditechnika nagy változásait emeli ki, és kimutatja, hogy

csak az USA tudta a katonai fejlesztést gazdaságilag alátámasztani. *Fülöp Mihály* az angol diplomácia szerepét vizsgálja az osztrák béketárgyalásokban. Karl Renner kancellárságát 1945-ben a szovjetek támogatják egy esetleges nyugati ellenkormányással szemben. *Székely Gábor* a Kominform létrejöttét tárgyalva hangsúlyozza: nem a Komintern utódjának szánták, célja a felelősség megosztása volt. Sztálin persze kizárólagos szovjet vezetést valósított meg, ehhez képest a Varsói Szerződés (1955) már az enyhülés jele, mert a többi országnak is enged beleszólást. *Földesi Margit* a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) felszámolásáról, valójában egész korszakáról szól, hangsúlyozva a kizárólagos szovjet befolyást, az ideiglenes nemzetgyűlés üléseinek „nem engedélyezését”, a két választás alkalmából történt beavatkozást.

Hubai László azt vizsgálja, hogyan tükröződik a magyar társadalom helyzete az 1947-es választási eredményekben. A polgári pártok aránya 1945-höz képest 4%-kal csökkent. A kommunista és a kisgazdapárt támogatottságát és egyéb összefüggéseket több térképen mutatja ki, de ezek sajnos áttekinthetetlenek. Balratolódás volt, bár a váltógazdaság feltételei még adóttak. *Gyarmati György* az 1949-ig még működő Közvéleménykutató Intézet 1948-ra vonatkozó jelentéseit dolgozta fel. Az év fő eseményének a pártegyesülést és az iparvállalatok államosítását tartották. Szakasits helyett Nagy Imrét várták köz-

társasági elnöknek. Az életszínvonal az 1938. évnek 40%-a volt, de biztos.

Gergely Jenő az egyházak helyzetét elemezve arra utal, hogy az államtól való szétválasztás mindenképpen időszerű volt, de brutalitások nélkül is végbemegetett volna. A protestáns egyházakkal 20 évre kötötték meg a szerződést, mert arra számítottak, hogy ez alatt már felszámolódik a vallásosság. Az evangélikus egyház keményebbnek bizonyult a reformátusnál, több letartóztatás után írta alá az egyezményt. *Kardos József* a közoktatásban bekövetkezett fordulatot alapvetően az egyházi iskolák államosításával kapcsolja össze. Ez 6500 iskolát érintett, az összes iskola kétharmadát, és sok esetben színvonalcsökkenéssel járt. A kötelező hittan megtartása csak választási fogás volt, a következő évben már eltörölték. Létrehozták az egységes középiskolát, ami valójában öt iskolatípust jelentett, hamarosan módosították is rajta. Az új értelmiség megteremtését nagyon fontosnak tartották, a párt türelmetlen volt, ezért vezették be a szakérettségit. A kudarcokat az ellenségnek tulajdonították, ennek jegyében a minisztérium állományának kétharmadát kicserélték.

A következő tanulmányok inkább a gazdasági és társadalmi fejlődés problémáit tárgyalják, így *Belényi Gyula* a munkaerőpiac alakulását. Az 1950-es évekre az extenzív iparosítás nyomán a foglalkoztatottak 35,5%-a volt munkás. A reálbérek csökkentek, a munkanélküliség csak 1950 körül számolódott fel. *Benkő Péter* az agrárpolitikában a kistulajdon védelmét állítja előtérbe. A magánszektor megmaradásával még 10–15 évre számoltak, 1948 végéig verbálisan a szövetkezetesítés témája nem került elő.

Vida István a kisgazdapárt gazdálkodását vizsgálja, olykor a kommunista pártra is kitekintve (a többi pártról nincs ilyen ki-mutatás). A párt lapjai közül a Kis Újság (1948-ra) és a Szabad Száj önköltséges volt. 1947 végén a párt havi költsége 470 ezer forintot tett ki (az MKP-é 2 milliót), a bevételek 43,8%-a kölcsön volt, a tagsági díj csak a jövedelem 1,76%-át adta, a párt különböző vállalatai 35,79%-ot nyújtottak. 1949-re a vállalatokat államosították, a

politikai tevékenység meg is szűnt. *Izsák Lajos* az ellenzéki pártok útját mutatja be. Az 1947-es választásokon a polgáriak még a szavazatok 55%-át szereztek meg. A Magyar Függetlenségi Párt (Pfeiffer Zoltán) volt a fő ellenség, mandátumait rövid úton megsemmisítették, a Demokrata Néppártot ellehetetlenítették, 1949-re már mind eltűntek. Nagy szerepük volt ebben az egyéb pártokba bejuttatott kommunistáknak, akiknek a párttagsági díjat azért fizetniük kellett. *Strassenreiter Erzsébet* az 1948-as pártegyesítést a szociáldemokrata párt beolvasztásának tekinti. Sztálin 1948-ban még nem sürgette a keleti szociáldemokrata pártok felosztását, de Rákosi türelmetlen volt és kikényszerítette. A mintegy 800 ezer párttagból 240 ezer került be az egyesült pártba, a Magyar Dolgozók Pártjába. Ugyan- ebben a témában *Kádár Zsuzsanna* azt emeli ki, hogy a párttagság jelentős része már jóval az egyesülés előtt átáramlott a kommunistákhoz. Szerinte 700 ezer tagból 250 ezer került be az egyesült pártba. *Tóth István* a Nemzeti Parasztpárt helyzetét tárgyalja. 1947-ben helyeselte a választójog szűkítését, az év nyara és 1948 nyara közt valóban komoly politikai tényező volt, támogatta a kommunista pártot, fellépett a „népies” mentalitás ellen. 1948 során még pártiskolákat is hozott létre.

Balló István a katonapolitikát vizsgálja. 1946 februárjában a hadsereg létszáma 35 441 fő, a SZEB ezt 25 ezerre kívánta leszállítani, a kormány 20 ezer főre gondolt. A tisztikarból ötezret eltávolítottak, 1948-ra a tiszteknek már 67%-a MDP-tag volt. 65%-nak volt legalább részleges elemi iskolai végzettsége, egyetemet 6% végzett. 1949-re már a csapatoknál is megjelentek a szovjet tisztek, bevezették a politikai tiszt intézményét. 1953-ra viszont a hadsereg létszáma már 230 ezer főnél is több volt. 1951-ben a költségvetés 20,1%-a ment a katonai kiadásokra, ami nyilván meghaladta az ország erejét.

Baráth Magdolna a hároméves tervről az ötéves tervre való átváltást alapvető fordulatlannak látja. A különböző államosítások során hamarosan az egész ipar az állam kezébe került. Az ötéves terv a szocializmus alapjainak a lerakását tűzte ki célul, ami egyértelműen irreális volt.

Pető Andrea a nők politikai képviseletéről kimutatja, hogy a korábbi nőegyletek sorra felszámolódtak, komoly nőpolitikája egy ideig a szociáldemokrata pártnak volt a forradalmi egyenlőség alapján. A nők alapvetően megváltozott politikai jogait csak idővel vállalta fel a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) nevezetű egységes politikai szervezet, ebben azonban sok volt az idős kispolgár. A szocialista nőmozgalom csak 1948-ra olvadt bele az egységes szervezetbe.

Borsodi Csaba a budapesti egyetem átalakítását mutatja be. Már 1945-ben a pártok sürgetésére neveztek ki egyetemi tanárokat, de az egyetemi autonómiát még meghagyták. A nagy reform 1948–49 során következett be, amikor a bölcsészkaron is bevezették a kötött tanrendet. Az MKP minden karon társadalomtudományi tanszékek felállítását sürgette, ebből lettek a marxista-leninista tanszékek. Létrehozták a mindenható tanulmányi osztályokat. Az előadásokat nyomon követő szemináriumokkal az egyetemet emelt szintű középiskolává tették.

Horváth Sándor nagy anyagot feldolgozó tanulmányában sokoldalúan mutatja be a magyar társadalom életformáját. A lakosság 63,7%-a még 1949-ben is falusi. A házak 98,3%-a földszintes. A lakásépítés során a kétlakásos típust kedvelik. A lakásokba típusbútorokat vásárolnak, az öltözőkben puritanizmus uralkodik. A házasságkötés ideje korábbi évekre kerül, de a gyermekek létszáma nem változik az 1945 előttihez képest. Nő a válások száma. A szabadidőt elsősorban olvasásra szánják az emberek. A földreform ellenére a kereső népesség 44%-a paraszt, ezen belül sok a szegényparaszt. Ekkor kerül sor a mintegy 70 ezer családra tehető kulákok felszámolására. A munkások a keresők 18,2%-át adják, ezen belül 38% szakmunkás. Az értelmiség létszáma mintegy 200 ezerrel csökkent, ennyi volt 1945 előtt az értelmiségi túltermelés. Az értelmiség nyitott volt, 1945–48-ban a jogászokon belül az ügyvéd a „menő” szakma, utána a vállalati jogtanácsos. 1950–51-től nő meg a mérnökök száma. Cirkuláris mobilitás valósul meg, még a munkásokból is sokan visszamennek falura. *Feitl István* 1949-et a kettős

fordulat évének mondja: ekkorra alakult ki érdemben az egypártrendszer. A választások révén 1949-ben a képviselők 70%-a párttag. Az új rendszerhez 50 000 jól képzett kádert és 25 000-es népnevelői rohamcsapatot tartott szükségesnek Rákosi. A színvonalat nem sikerült biztosítani. A sajtó valóban a párt kezében volt, de unalmas, ezért sokan lemondják. A munkaverseny még nem vált tömegmozgalommá, a munkafegyelem viszont lazult. A Rajk-per miatt meglódul a feljelentések száma. A kádercserékhez nincs elég ember – ezért hozzák létre az 5 és 3 hónapos pártiskolákat. A pártnak csekély a befolyása a parasztok között, ezért először a kulákok ellen fordul, azután már általánossá válik a tömeges represszió.

A korszak kutatásának nagy öregje, *Balogh Sándor* utószavában olykor korrigálja egyes tanulmányok megállapításait. A fordulat kezdetét az 1947 augusztus végi parlamenti választásokban és Dinnyés Lajos miniszterelnökségében látja, a végét az 1948. márciusi államosításokhoz, a pártegyesüléshez és az iskolák államosításához kapcsolja. A népi demokratikus hatalom kifejezést Palmiro Togliatti használta először 1936-ban, a köztársasági Spanyolország jellemzésére, átmeneti állapotnak tekintette. Magyarországon ez 1949-re már megszűnt. Az 1945-ös koalíció még tényleg az volt, az 1947-es már valóban csak álköalíció. Mindszenty rehabilitálása szükséges volt, de manapság már lényegesen túlbecsülik és egyértelműen pozitívnak tartják.

Bármilyen terjedelmes is a kötet, amelynek csak néhány legfontosabb megállapítását tudtuk visszaadni, a korszak jó néhány kérdése óhatatlanul kimaradt. Egészében mégis igen megbízható, egyúttal sokszínű tájékoztatást ad. (*Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949. Szerk. Feitl István, Izsák Lajos, Székely Gábor. Napvilág, Bp., 2000. 392 o.*)

***

A sokáig elhanyagolt egyháztörténeti kutatás nagyjából már az 1980-as években újraindult, egy ideig nagyobb erővel csak katolikus részről, de hamarosan a többi

felekezet is bekapcsolódott. Református oldalról a debreceni *Tibori János* jelentkező több munkával, többek közt a Tiszántúli Református Egyházkerület történetével. 2000-ben jelent meg ennek negyedik kötete az 1975–86-os évekről, gyakorlatilag azonban 1990-ig nyújt kitekintést.

Bevezetőben mindenekelőtt az egyháztörténeti kutatás nehézségeire utal. A tárgyalt időszak Bartha Tibor püspök korszaka, aki az állammal való lojális együttműködés megtestesítője volt. Az egyházkerület ügyeivel keveset tudott törődni, mert az egyház külügyeit intézte, sőt az országos zsinat lelkészi elnöke, vagyis a református egyház vezetője is lett. Hosszas távollétei alatt az egyházi vezetésen belül különböző csoportok, klikkek jöttek létre, olykor még gazdasági visszaélések is tapasztalhatók voltak.

Tibori eléggé lehangoló képet ad az állami szolgálatba betört egyháziakról, ahol a püspök és az Állami Egyházügyi Hivatal „ördögi rostában” forgott. 1978-ban Kádár János is meglátogatta a református kollégiumot a helyreállítás alkalmából, de a teológia hallgatóit erre az időre szobájukba zárták, mert a püspök nem bízott meg lojalitásukban. A hatóságok természetesen nagyon meg voltak elégedve a püspök működésével. Az ő ajánlatára kerültek lelkészek a Hazafias Népfront különböző testületeibe. Az egyház mégis háttérbe szorult, a hitoktatásra alig jelentkezők tanulók, azoknak is csak 20–40%-a járt el az órákra. A fogyó lakossággal együtt fogyott az egyházi megmozdulásokban részt

vevők száma is. Bartha Tibor 1986 végén lemondott a püspökségről, a két jelölt közül Kocsis Elemért választották az egyházkerületbe. 1990-ben mint zsinati elnök ő bontotta fel Németh Miklós miniszterelnökkel az 1948-as kényszeregyezményt.

A kötet közli a korabeli egyházi vezetőség névsorát és az egyházi intézmények jegyzékét. Ez is hasznos, de persze a szerző szemlélete, kritikus hangvétele is megér-

demli a figyelmet. Kívánatos volna, hogy áttekintse az egyház vagy legalább is a Tiszántúli Egyházkerület történetét a rendszerváltozás utáni évtizedben is, hátha optimistább képet tudna adni. (Tibori János: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története 1975–1986. Magyar Református Egyháztörténeti Dolgozatok 5. Debrecen, 2000, 131 o.*)

Niederhauser Emil

A SZEMÉLYES TUDOMÁNY

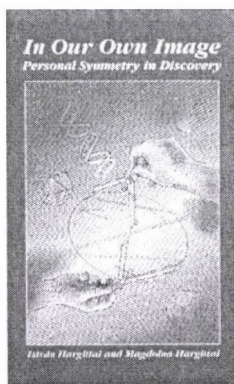
A természettudományok a fizikai, kémiai és biológiai jelenségek törvényszerűségeinek fokozatos és minél mélyebb megértését célozzák. Bármennyire is objektívek ezek a törvényszerűségek, feltárásuk szükségképpen személyes jellegű, hiszen a kutatók is emberek. Hogy a legkiválóbbak is mennyire azok, az kiderül e két rendkívül érdekes könyvből. Hargittai István könyve a *Candid Science* 39 fejezetéből 26 interjú korábban megjelent a *The Chemical Intelligencer*-ben, 8 beszélgetés először ebben a kötetben került közlésre, 5 fejezet pedig a beszélgetésekben érintett kérdésekkel kapcsolatban ad fontos információkat. Hargittai István és Hargittai Magdolna könyvének már címe és alcíme – *In Our Own Image, Personal Symmetry in Discovery* – is jelzi, hogy a szerzők – joggal – milyen nagy jelentőséget tulajdonítanak a személyes elemeknek a tudományos kutatásban.

A *Candid Science*-ben megszólaltatott 36 tudósból 18 részesült Nobel-díjban, de a többiek közül is sokan olyan eredményeket értek el, amelyek alapján rászolgáltak volna a legnagyobb tudományos elismerésre. A Nobel-díj problémáját egyébként több beszélgetés is érinti. Mind díjazottak, mind pedig arra érdemesek, de mellőzöttek is, nyilatkoznak jelentőségéről. A díjazottak foglalkoznak a díj elnyerésének előnyös, vagy éppenséggel hátrányos hatásaival. *Carl Djerassi*, az örök várományos pedig egyenesen azt mondja, hogy „a Nobel-díj nagyszerű a tudomány, és rettenetes a tudósok számára”.

Bár akad a tudósok között nem kémikus is, a könyv a modern kémia legfontosabb eredményeit, illetve az azok felismeréséhez vezető utat tárgyalja. A megszólaltatottak tudományos kutatásai között számos kapcsolat van, ezért a könyv jelentősen többet nyújt, mint az eredeti beszélgetések külön-külön. A fullerének felfedezésével kapcsolatban nyolc fejezetben találunk különösen érdekes és tudománytörténetileg is fontos beszélgetéseket. Egyes beszélgetéseket kissé rövidítettek, másokhoz pedig kiegészítések kapcsolódnak. Az első fejezet a XX. századi kémia egyik, ha nem a legjelentősebb alakjával, *Linus Pauling*gal írásban folytatott interjú. Pauling betegsége miatt sajnos csak igen rövid, mégis igen érdekes írása valószínűleg az utolsók egyike, hiszen röviddel utóbb meghalt. Ezt egy rövid fejezet egészíti ki az ún. rezonanciavitáról. Úgy vélem, helyes az a megállapítás, hogy ennek a szovjet tudományt nagyon károsan befolyásoló vitának nem annyira ideológiai, mint nacionalista és személyes indítékai voltak.

Erwin Chargaff élete is kész regény. Kétségtelenül rendkívül jelentős a munkássága a biokémiában, de az valószínűleg túlzás, hogy az ún. Chargaff-szabályokból szinte kézenfekvően adódik a DNS kettős szerkezete; ebből akár az is következhetnék, hogy Watson és Crick helyett, de legalábbis mellett, Chargaffnak is Nobel-díjat kellett volna kapnia. Inkább az mondható, hogy a kettős helix szerkezet alapján válnak érthetővé e szabályok. Az

eredeti beszélgetéshez egy terjedelmes válogatás kapcsolódik Chargaff több könyvéből idézett velős mondásokból, aforizmákból. Ezek kivétel nélkül érdekesek, szellemesek és elgondolkoztatóak. Veszélyes lenne azonban bármelyiküket, mint a könyvben szereplő sok más aforizmat, de tulajdonképpen bármilyen méglyos bölcs mondást is általánosan érvényesnek tekinteni. Egyetlen aforizmat ismerek, melyet egyértelműen igaznak tartok: G.B. Shaw írja az Ember és Felsőbbrendű Emberhez csatlakozó Elvek Forradalmárok Számára című írásában, hogy „az arany szabály az, hogy nincsenek arany szabályok”. Ezt erősíti a könyvben megszólaló kiválóságok annyira különböző életútja is. Valamennyi életút fontos tanulságokkal szolgál. Kitűnik, hogy mennyire meghatározó a korai élmény a pályaválasztásban. Ez lehet kémiai kísérlet vagy olvasmányélmény, vagy valamely megfigyelés, tapasztalat. Érdekes, hogy a megszólaltatottak közül négyen is jelezték, milyen rendkívüli hatást tett rájuk Paul de Kruifnak annak idején magyarul is megjelent pompás könyve, a Bacillus vadászok. Az is figyelemre méltó, hogy a tanár személye alig volt hatással a pályaválasztásra.

Aligha van olyan lényeges kérdése a tudományos kutatásnak és közlésnek, amit a beszélgetések ne érintenének. Természetesen a különböző kérdésekről sokszor ellentétes véleményeket vallanak, olykor ellentmondások lelhetők fel egy beszélgetésen belül is. Pl. *Roald Hoffman*

egyszer azt fájjalja, hogy szinte minden írás megjelenhet a különböző folyóiratokban, más helyütt viszont arról panaszkodik, hogy egy, már a Nobel-díj elnyerése után írott közleményéről a lektor azt írta, hogy egy Nobel-díjastól többet várna, és több támogatást éppen a díj miatt nem kapott meg. *Richard R. Ernst* pedig éppenséggel azt mondja, hogy azt a dolgozatát, amelyben később Nobel-díjjal elismert eredményeit mutatta be, az egyik rangos folyóirat kétszer is visszautasította.

Különösen érdekesek a több interjúban is megjelenő és összecsengő vélemények a *két kultúra problémájáról*. *Carl Djerassi* és *Roald Hoffman* rendszeresen közölnek irodalmi alkotásokat, melyekben a tudomány világát ismertetik meg az olvasókkal. Több más beszélgetésből is nyilvánvaló, hogy az ellentmondás feloldására a természettudósok között megvan az igény és a készség.

Számomra különösen tanulságosak voltak az elméleti és a kísérleti megközelítéssel kapcsolatos vélemények. A legkiválóbbak között csaknem általános a nézet, hogy a két megközelítés összhangja a kívánatos, de azzal a véleménnyel is találkozunk, hogy ma nem új vegyületeket előállít, hanem „komputációs” kémikusokra van szükség. Többször is felbukkan, hogy a nagy felfedezést gyakran olyanok teszik, akiknek más területen van kutatási tapasztalatuk. Számukra nagyobb az esélye annak, hogy olyasmit vesznek észre, ami mások figyelmét elkerülte. Persze ez is olyan figyelemre méltó megállapítás, melynek az ellenkezőjére is számos példa akad. Az azonban kétségtelen, hogy az intuíció egyik forrása az egymástól távoli kapcsolatban álló tények közötti hasonlóság felismerése. Ezt nevezi Barton „gap jumping”-nak. (Mellesleg Barton adatai között szívesen láttuk volna, hogy az MTA tiszteleti tagja és a Kossuth Lajos Tudományegyetem díszdoktora.)

Nem kevésbé érdekes a másik könyv, *Hargittai István és Hargittai Magdolna* közös munkája, amely a szimmetria legkülönbözőbb kérdéseivel kapcsolatban ad egy mind tudománytörténetileg, mind tudománypszichológiailag rendkívül gazdag képet.

Az első két fejezet a szerzők nézeteit ismerteti a szimmetria lényegét és a mindennapi életben és a tudományban játszott szerepét illetően, különösen hangsúlyozva a személyes elem fontosságát. Ezt azzal is kifejezik, hogy a kémia és fizika számos alapvető problémáját tárgyaló hat fejezet élére egy-egy különösen jelentős munkáságú tudós nevét írják. (Ezeket az angol szöveg *iconnak* mondja. Magyarul talán *jelkép* lenne a megfelelő kifejezés.) A Bevezetésben említik Polányi Mihály munkásságát is, akinek *Personal Knowledge* című könyvére utal a munka alcíme is.

Mindegyik fejezet külön-külön is több tudományágat érintő kérdéseket tárgyal, melyeket a szimmetria különböző vonatkozásai kötnek össze. A tárgyalt területek – a Naprendszer felépítésétől a fullerének felfedezésén keresztül a királis gyógyszerek hatásmechanizmusáig – pusztán felsorolása is sok helyet igényelne. Azt is meggyőzően mutatják be, hogy a szimmetria milyen sokrétű kapcsolatot teremt a tudomány és a művészetek között. Különlegesen fontos vonása a könyvnek, hogy alakulásában, fejlődésében mutatja be a tudomány világát. Még a legnagyobbak sem mentesek a

tévedésektől, és a jelentős kutatóknak tévedései is jelentősek. Jól mutatják az esettanulmányok, hogy a tudományos igazsághoz vezető út jó szándékú tévedésekkel van kikövezeve. Különösen jó érzés volt a könyvben a szimmetria egyes kérdéseivel kapcsolatban a pécsi székesegyház különböző nézőpontokból felvett képeit látni és Karinthy Frigyes egyik pompás írásának részleteit olvasni. Külön értéke a könyvnek a sok fénykép és Orosz Istvának a hat, jelképpül választott tudósról készült különleges technikájú grafikája.

Mindkét könyv rendkívüli élményt jelent mind a szakterületen jártas, mind pedig a tudomány iránt érdeklődő olvasónak. Nagyon hasznos lenne, ha mindkét könyvet magyarul is kiadnák, és minél több fiatal szerezhethetne belőle hiteles képet a modern tudomány működéséről. (*István Hargittai: Candid Science, Conversations with Famous Chemists, edited by Magdolna Hargittai, Imperial College Press, 2000, XII+516 o. – István Hargittai and Magdolna Hargittai: In Our Own Image, Personal Symmetry in Discovery, Kluwer Academic, Plenum Publishers, 2000, XVII+235 o.*)

Beck Mihály

FOLKLORISZTIKA 2000-BEN

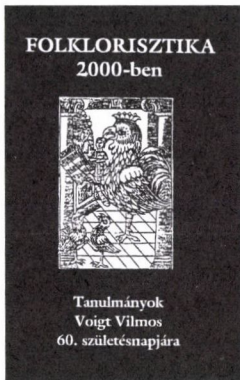
2000 áprilisában a Néprajzi Múzeum dísztermében ünnepségen köszöntötték a 60 esztendőös Voigt Vilmost. Az eseményen nyújtották át a tiszteletére összeállított emlékkönyv két kötetét, amely az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara megbízásából az Universitas Könyvkiadó gondozásában napvilágot látott.

Egy tanulmánygyűjteményt többféleképpen is mérlegre lehet tenni. Esetünkben ezt akár a szó legszorosabb értelmében megcselekedve is tiszteletet parancsoló eredményt kapunk, mivel vaskos, összesen 850 oldal terjedelmű műről van szó. Célszerűnek látszik azonban összevetni ennek tematikáját a jubiláns kutatási területeivel.

A kötetben olvasható Voigt életrajzban ez áll: „A magyar folklorisztikából elsősor-

ban a történeti és összehasonlító népköltészet-kutatással foglalkozik. Összehasonlító vallástudományi témák közül a sámánizmus, a boszorkányság és az új vallások témáit vizsgálta. Néprajzból az akkultúráció, valamint a folklorizmus kutatása érdekelte. Óizlandi és skandináv irodalomtörténettel, finn és balti irodalomtörténettel is foglalkozott. Több tanulmányt készített a finn (és lapp) meg a balti folklór kérdéseiről. Az irodalomelméletből a műfajelmélet érdekli a leginkább. Néhány történeti nyelvészeti dolgozat mellett főként a modern, kommunikációelméleti nyelv- és kultúrakutatás érdekelte. Ehhez kapcsolódik a szemiotika, főként a kultúra jelrendszereinek a vizsgálata. Megkísérelte körvonalazni a hazai folklorisztikai afrikaniz-

tika feladatait. Számos témával kapcsolatban folytatott tudománytörténeti vizsgálatot. Textológiai és szövegkiadói tevékenységet is végzett. Általános művelődéstörténeti témák közül a világrépre vonatkozó írások (a harmónia, a labirintus, a híd, a hazugság) rendszeresek. Foglalkozott interetnikus kutatásokkal is, a hazai nemzetiségek közül a cigányokkal. Egyik kezdeményezője volt a hazai zsidóság hagyományaira vonatkozó újból megindított kutatóprogramnak” (21–22. o.).

Annak érdekében, hogy ezt a sokféle ágazó életművet az emlékkönyv tanulmányaival is tükrüzzék, a szerkesztőknek egyszerre lehetett könnyű és nehéz dolguk. Dicséretükre legyen mondvá, a különböző tudományterületekről egy sor kiváló szaktekinétyt nyertek meg. A könyv elején található *Tabula gratulatoria* alapján – amelyben 34 intézmény (tudományos társaság, tanszék, folyóirat szerkesztőség) mellett 123 név szerepel számos tudományág művelői köréből, s ez utóbbiakban nincsenek benne a kötetben publikációval szereplők! – úgy tűnik, nem kellett lasszóval fogni a szerzőket. Sőt, talán éppen a létszám korlátozása okozhatta a legnagyobb gondot.

A sokszerzős gyűjtemények szinte elkerülhetetlenül magukon viselnek egyfajta népfretonos jelleget. Nem kivétel ez alól ez sem. Bár imponálóan széles, a magyar tudományosság jelentős körét felölelő a szerzőgárda, a közreadott munkák jellege, minősége meglehetősen heterogén. Olvas-

hatók igazi teoretikus, elméletileg igényesen kidolgozott írások, s akadnak olyanok, amelyek nem sokkal lépnek túl az egyszerű adatközlésen. Van, aki egy tíz évvel ezelőtt idegen nyelven megjelent alkalmi írását adta le ezúttal magyarul, mások viszont itt közöltek először eredményeket új kutatási irányokról. Némelyek egy átfogóbb kérdéskörrel foglalkoztak meg összegzésüket, mások kisebb problémát vizsgáltak meg tüzetesen, olykor igen figyelemreméltó akribiával, megint mások pedig pusztán filológiai részadatokkal gazdagították az eddigi ismereteket.

A köteteket a szerkesztők kilenc blokkra tagolták (Szövegek, műfajok; Hit, hiedelem; Szokások, hagyományok; Művészi formák; Népek és nyelvek; Uráli örökségünk; Irodalmi indítatók; Műveltségünk határai; Jelrendszerek). A 61 tanulmányból 25 (vagyis mintegy 40 százaléka) képezi az első két tematikus csoportot. Ez voltaképpen talán tükrözi is Voigt legfontosabb kutatói területeit. Bár a közreadott írások széles tematikája nem öleli fel teljesen, de jól szemlélteti a jubiláns meglehetősen tág érdeklődési körét. Ha a szerkesztők ezen túlmenően pillanatképet is kívántak adni arról, hogy 2000-ben milyen a magyar folklorisztika, vagyis ha nem akarták jobbnak mutatni a helyzetet, mint amilyen, akkor ez a célkitűzésük maradéktalanul sikerült. A kötet összességében értékes, és valószínűleg sokat hivatkozott munka lesz, mivel alapjában véve elmondható, hogy a szerzők a tőlük telhető legjobbal igyekeztek az ünnepeltet köszönteni.

A teljesebb kép érdekében szükséges néhány szót szólni az egyelőre még megjelelés előtt álló idegen nyelvű társakötetről is. A „*Folklore in 2000*” további hét tematikus csoportban 39 tanulmányt közöl (Problémák, elméletek és néhány klasszifikáció; Hagyományhordozók: hogyan művelik?; A hagyomány kutatói: hogyan műveltek?; A folklór elemek nyomonkövetése a múltban; Finnugor és balti népek: hol találhatók hasonlóságok?; Parömiológia; Továbbélt folklór, a folklór napjainkban; A tárgyak világa, a kultúrák szimbólumai). Ezek a blokkok tulajdonképpen további Voigt Vilmos-i kutatási térenumok lefedésének is tekinthetők.

A szerzők között a nemzetközi tudományosság olyan kiválóságai találhatók, mint *Alen Dundes*, *Lauri Honko*, *Heda Jason*, *Felix Oinas*, *Maja Bošković-Stulli*, *Juha Pentikäinen* – és a sort még lehetne folytatni. Tanulmányal tisztelegtek olyan magyar származású kutatók is (mint pl. *Dégh Linda*, *Vajda László*, *Schubert Gabriella*), akik már huzamosabb ideje a külföldi tudományt erősítik. E kötetben is szerepel néhány itthoni és határainkon túli magyar kutató. Remélhetően lesz rá elegendő fedezet, hogy mihamarabb megjelenessen.

A recenzensnek tudomása van arról, hogy a szerkesztők a magyar nyelvű kötet-

ben eredetileg pontosan 60 tanulmány közlésével akartak tisztelni a 60 éves ünnepelt előtt, de úgy esett, hogy ezt végül eggyel túlteljesítették. Kérdéses, hogy az idegen nyelvű kötetnél volt-e valamiféle számmisztikai szándékuk. Mindenesetre 61+39, azaz pontosan 100 tanulmányt szerkesztettek egybe. Lehet, hogy ez még további 40 alkotó esztendő jövendő Voigt Vilmos számára? (*Szerkesztőbizottság: Balázs Géza, Csoma Zsigmond, Jung Károly, Nagy Ilona, Verebélyi Kincső. ELTE BTK, Budapest, 2000, 850 o.*)

Szulovszky János

Pléh Csaba:

A LÉLEKTAN TÖRTÉNETE

A magyar felsőoktatási tankönyvkiadás kétségkívül egyik legimpozánsabb vállalkozása *Pléh Csaba* nagy lélegzetű műve. A *lélektan története* rendelkezik mindazzal, amivel egy kiváló tankönyvnek rendelkeznie kell: egyszerre kínál világos összefoglalást a tárgyalt eszmékről, helyezi azokat tágabb kontextusba, segíti a további orientációt, gyakori kitekintéseivel megkönnyíti a tájékozódást a pszichológiához közelebb eső, illetve vele rokon tudományterületeken stb. A könyv azonban több szempontból sem pusztán tankönyv. Egyrésztől már-már enciklopédikusnak mondható ismeretanyagot vonultat fel, s teszi ezt oly módon, hogy a kötet remekül használható akár kézikönyvként is. Másrésztől *Pléh Csaba* a pszichológia történetét olyan tudománytörténeti tudatossággal tárja az olvasó elé, amely a hazai tankönyvkiadást tekintetében némiképp szokatlan, ám mindenképpen öröndetes. E kötet célkitűzése tekintetében a tankönyvi szerepkör nem annyit tesz, mint „ortodox” vagy „bevett” igazságok narratíváját kínálni, hanem sokkal inkább jelenti a pszichológia történetének egy bizonyos szempontú rekonstrukcióját. Éppen ezért a „tankönyv” címke némiképp megtévesztő lehet: a kötetben keverednek a hagyományos tankönyvi

jellegetességek és *Pléh* tudománytörténeti szemléletének és kutatásainak eredményei.

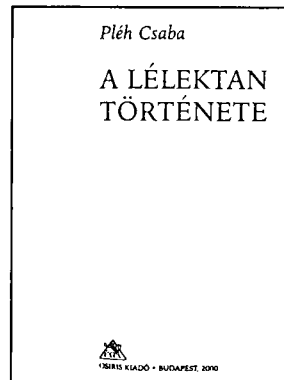
Ennek a kettősségnek néhol persze kiütköznek a hátrányai is. A szerző egyfelől nem eléggé következetes a tudománytörténeti szál kibontásában: a fejezetek előrehaladtával a tudománytörténeti rekonstrukció fokozatosan háttérbe látszik szorulni, s helyét mindinkább a tankönyvi narráció veszi át. Másfelől a szerző gyakran csak megemlíti a történeti kutatás bizonyos álláspontjait, ám nem rekonstruálja vagy elemzi azokat. Ez egy tankönyvben teljesen helyénvaló lehet, ám a tudománytörténeti igény bizonyos mértékig kivánná ebben a tekintetben.

Pléh Csaba könyvének struktúrája nagyban követi előző pszichológiatörténeti művének szerkezetét. A különbségek azonban szembeötlők, s ez jórészt a fent említett kettősségből fakad. Nem árt tehát röviden összehasonlítani a két könyvet, mert ezzel a fentebb elmondottak is illusztrálhatók. Nem pusztán arról van szó – ami már első pillantásra is szembeötlő – hogy a *Pszichológiatörténethez* (Budapest: Gondolat, 1992) képest *A lélektan története* többszöröseire duzzadt, s új fejezetekkel egészült ki, hanem arról is, hogy a történeti anyag feldolgozásában a két mű egészen

eltérő szempontokat követ. A *Pszichológia-történet* (vö. 28. sko) alapvetően három szempont szerint tekint a diszciplína történetére, úgymint a narratíva, a rendszerezés és az életrajzi beágyazás szemszögéből. Ez a hármas perspektíva valójában nem igazán szakad el a tudománytörténet-írás konzervatív felfogásától, s azt pusztán a „nagy emberek történeteként” fogja fel. Tankönyvi perspektívából ez talán kevésbé problematikus, viszont tudománytörténeti hozadéka igencsak kétségbe vonható. Nem ez a helyzet azonban *A lélektan történetével*. A szerző itt jóval markánsabb tudománytörténeti koncepcióval tekinti át a diszciplína történetét. Ezt a koncepciót vázolja műve bevezetésében és első fejezetében. Perspektívája bevallottan Bruno Latour tudomány szemléletéhez áll a legközelebb, azonban számos szempontot is adoptál más, elsősorban tudás-, illetve tudomány szociológiai elméletekből. S talán éppen ez a kötet legnagyobb érdeme. Megmutatja, hogy a tudománytörténet-írásnak sokkal komplexebbnek kell lennie annál, semhogy egyszerű narrációval vagy rekonstrukcióval beérhetnénk. Ugyanakkor a szerző nem esik át a ló másik oldalára sem. Az a felismerés, hogy a tudománytörténetben a történelemnek, azaz a tudományhoz képest externális tényezőknél is figyelmet kell szentelni, nem vezet oda, hogy végül a tudomány maga marad ki önnön történetéből, s vész el a szociológiai, történeti és más perspektívájú rekonstrukciók erdejében. S ennek jelentőségét értékelni kell, tekintve, hogy hazánkban az ilyesfajta tudománytörténeti tudatosság meglehetősen ritkának számít.

Éppen a hazai tudománytörténeti kutatások ilyenén jellege miatt tekinthető talán kissé igaztalanoknak az a kifogás, amelyet Pléh Csaba metodológiájával, egészen pontosan e metodológia bizonyos tendenciájával szemben fogok a következőkben megfogalmazni. Arról van szó, hogy noha a szerző erőteljesen támaszkodik bizonyos tudománytörténet-írási programok módszertanára, nem eléggé érzékeny az általa háttérnek tekintett programok különbözőségeire, s ezáltal hajlamos egymással vitatkozó nézőpontokat is egységesen tekinteni. Jó példája ennek, hogy a

„science studies” latouri programját és a tudásszociológiai megközelítés edinburghi, elsősorban pedig David Bloor által képviselt és művelt programját folytonosnak tekinti (l. Bevezetés, I. fejezet; pl. 34. o.), miközben Bloor újabban nem győzi hangsúlyozni azokat a különbségeket, amelyek közte és Latour között valóságos szakadékot jelentenek (l. David Bloor „Anti-Latour”, *Studies in History and Philosophy of Science* 30, 1999, 81–112). Ez azonban aligha kisébbíti a szerző vállalkozásának érdemeit: *A lélektan története* valóban korszerű tudománytörténeti perspektívából tekinti át a diszciplínát, s a vállalkozás arányaihoz képest az a kifogás, hogy az alkalmazott metodológia néhol kissé nagy felbontású, nyilvánvalóan csekély súlyú. Ez könnyen belátható abból, hogy egy hasonló ellenvetés a történeti feldolgozás egyes állomásai tekintetében egész egyszerűen nevetséges volna.

Tovább csökkenti a fenti kifogás súlyát, hogy Pléh valóban igyekezett összegyűjteni és feldolgozni minden, a pszichológiatörténeti kutatások szemszögéből releváns munkát. Ez nem pusztán annyit jelent, hogy a diszciplína történetének majdhogynem minden zugát bejárja, hanem azt is, hogy integrálni igyekszik a historiográfia lehetséges ösvényeit. Ezáltal bizonyos különbségek óhatatlanul elmosódnak, ugyanakkor – s ez tankönyvi perspektívából különösen figyelemre méltó – az olvasó korszerű bevezetést kap a lehetséges megközelítésmódokhoz, és ezzel együtt a psi-

chológia történetének egyes korszakaihoz, jelentősebb személyiségeinek és iskoláinak munkáihoz. Pléh Csaba tehát teljességre törekszik, azonban néhol még a teljességgel sem elégszik meg. Gyakorta átnyúl a szűkebben vett diszciplína történetének határain, s a pszichológia eredményeit összefüggésbe hozza a szomszédos tudományterületek releváns eredményeivel is, ezzel is szélesítve a tudománytörténeti

horizontot. Mindent összevetve tehát a kötet előnyei messze felülmúlják a vállalkozás jellegéből fakadó hátrányokat: éppen a szerző mindenre kiterjedő figyelme teszi egyszerre kitűnő tankönyvvé valamint a pszichológia és a rokon területek története iránt érdeklődők alapvető kézikönyvévé.

(*Osiris Kiadó, Bp., 2000*)

Demeter Tamás

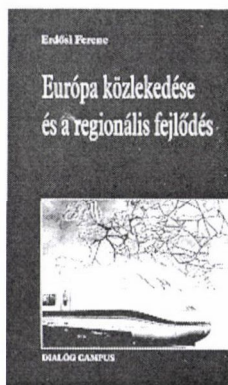
Erdősi Ferenc:

EURÓPA KÖZLEKEDÉSE ÉS A REGIONÁLIS FEJLŐDÉS

„Az összes találmány közül az ábécé és a könyvnyomtatás kivételével azok tettek a legtöbbet a civilizációért, amelyek a távolságot rövidítették le.” E mondattal kezdi Erdősi Ferenc terjedelmes monográfiájának bevezetését. Ha eltekintünk attól az egyébként stílusosan megengedhető pontatlanságtól, hogy a távolságok nem, csak a legyőzésükhöz szükséges idők rövidülnek le a technikai fejlődés következtében, e mondat valójában méltó helyre emeli a közlekedés szerepét a történelemben.

Nem utolsósorban a közlekedés és eszközeinek fejlesztése segítette Európát a múltban kiemelt gazdasági helyzetbe, és sok tekintetben ez fogja meghatározni jövőbeli szerepét is az amerikai és kelet-ázsiai versenytársaival szemben. Európa földrajzi adottságai (tagoltsága, hegy- és vízrajza, éghajlata stb.) modernizálták a tengeri, később a folyami hajózás kialakulását, majd az ebből fakadó gazdasági fejlődés kikényszerítette a szárazföldi közlekedést is. A gépjármű közlekedés (vasút, autó, repülő) úttörőjeként hosszú ideig sikerült is megtartani ezt a gazdasági előnyt, melyet az utóbbi időben azonban már megkérdőjelez az amerikai és japán fejlődés. A világkereskedelem közel 50%-a azonban még mindig Európára koncentrálódik, de hogy ez milyen ütemben és milyen irányban fog változni, az nagymértékben a jelenkor kihívásaira adott európai választól függ.

Európa és ezen belül az Európai Unió is versenyben áll a világ többi részével, és e verseny nagymértékben a táj értelmű közlekedési feladatok megoldásának színvonalától függ. (A táj értelmű közlekedésen a személyek, áruk, pénz és információ áramlását értem.) Erdősi könyve e fontos kérdés európai múltjáról és jelenéről szól, leszűkítve a közlekedést a személyek és áruk forgalmára (mivel az információk áramlásáról külön tanulmányt készít).

A közlekedés még leszűkített tartalommal is igen bonyolult, összetett probléma, melyet számos gazdasági, politikai, sőt emocionális hatás is befolyásol. Hosszabb időtávon természetesen a földrajzi adottság-

gok a meghatározóak (bár ezeknél is előfordulhat, hogy egyes nyersanyaglelőhelyek időközben kimerülnek), de a politikai, államigazgatási, sőt ideológiai szempontok is hosszabb-rövidebb időre alapvetően megváltoztathatják a közlekedési stratégiákat és struktúrákat. (Pl. a két német állam egyesítése előtti és utáni időszak bel-német közlekedése alapvetően különböző.)

A könyv három fő fejezetre oszlik. Az I. fejezet az *európai kommunikáció általános jellemzőivel*, ezen belül is a közlekedés és területfejlődés kölcsönös hatásával, történelmi alakulásával foglalkozik. Részletesen taglalja az egyes közlekedési ágazatok (vonat, közút, repülő) műszaki, gazdasági, valamint regionális szerepét. A II. fejezet az európai közlekedés *szerkezetének orientációs változását*, közösségi érdekű átalakítását – tehát lényegében a jelent – elemzi. A szerkezetváltás fő irányjai mellett a mobilitás időbeli és távlati változását, a közlekedéspolitikai problémáit és a többé-kevésbé kikristályosodott transz-európai hálózatok hatását vizsgálja nagy mennyiségű forrásmunkát feldolgozva. A III. fejezet az egyes jellegzetes *európai régiók sajátosságait* taglalja, bemutatva a földrajzi, gazdasági, demográfiai, vagy akár „ideológiai” szempontból adódó aszimmetriákat. Végül rövid jövőbe tekintés zárja a kötetet.

A mű három fejezetéből legérdekesebbnek a III. fejezetet tartom, mert egy-egy régió többé-kevésbé egységes szempontok alapján vizsgálható. Belső ellentmondások nem szakítják szét a szerző értékelését. Az első fejezet Európa egészével foglalkozik, és ez már túl heterogén földrajzi, gazdasági egység, a második fejezet pedig magán viseli az európai közlekedéspolitikusok jelenkori bizonytalanságát, hezitálását. (Félreértések elkerülése végett nem kérem

számon a szerzón a jelenkor közlekedési ellentmondásainak feloldását, hiszen erre a gyakorlatilag szinte korlátlan pénzügyi lehetőségekkel rendelkező Európai Unió sem képes politikai okokból.)

Ezen ellentmondások ellenére az egész mű érdekes és helyenként izgalmas olvasmány. Különösen ajánlható történelemmel, gazdasággal vagy politológiával foglalkozó tudósoknak, valamint gyakorló politikusoknak. Műszakiaknak a könyv kevés új ismeretet nyújt, a szerző e téren a már megvalósított és bevált eszközök mennyiségi fejlődését értékeli, nem vagy alig foglalkozik a közlekedés technikai oldalának jelenleg kibontakozó forradalmi átalakulásaival (az informatika hatása a közlekedési eszközökben, irányításban, pályákban, az eszközök előállításában) és fel sem veti – az európai aszimmetria nyomán természetesen tekinthető – Európa és a harmadik világ között jelentkező aszimmetria gazdasági és így közvetve a regionális fejlődést befolyásoló hatását.

A könyv tartalmi mondanivalójának értéke mellett ki kell emelnem a gondos és szép kivitel, a bőséges és tanulságos térképmellékletet, a gazdag irodalomjegyzéket és a hasznos név-, tárgy- és földrajzinév-mutatót.

Befejezőként, elolvasva a könyvet egyetlen nyitott kérdésem maradt. Én monográfiának tekintetem a művet, a 4. oldalon viszont az szerepel, hogy a felsőoktatási tankönyv-támogatási program keretében jelent meg. Ezek után tankönyv vagy szakkönyv-e a mű? Én az utóbbira szavazok, tankönyvként legfeljebb doktorandusz hallgatóknak tudnám ajánlani. (*Dialog Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2000. 548 o.*)

Michelberger Pál

A kiadásért felelős az Akaprint Kft. ügyvezetője
Nyomdai munkák: Akaprint Kft. 24605
Felelős vezető: Freier László
Szerkesztőségvezető: Hernádi Miklós
Megjelent: 11,2 (A/5) ív terjedelemben
HU ISSN 0025-0325

SUMMARY

Péter Csemely:

What are stress proteins for? Old and new conceptions

Stress proteins constitute a ubiquitous, ancient cellular defense system. In the last twenty years the necessity of stress protein-mediated help in protein folding proved to be a rather general and essential phenomenon. Reorganization of protein structure is necessary for intracellular transport processes, signal transduction, protein degradation and the recovery of the cell after severe environmental stress. Hungarian groups have contributed quite a lot to explore novel functions of stress proteins: a model to understand the molecular details of stress protein function has been constructed, the role of stress proteins in cytoplasmic organization was elucidated, stress protein-membrane interactions were analyzed, an important role of stress proteins in apoptosis has been established, stress protein co-inducers were proved to be effective in curing many diseases and the role of stress proteins in the development of civilization diseases, such as atherosclerosis, diabetes and cancer was proposed.

Gyula Bencze:

Science and the media

The general public find it increasingly difficult to absorb the new results as well as the their implications for the society due to the rapid development of science and its applications. On the other hand in a democratic society science also bears the responsibility to the taxpayers to make sure that public funds allocated for research have been properly used.

As a consequence the social effects of the development of science have to be matched by an equally high level science popularization so that the public can have an informed opinion on every important issue affecting the life of science and express it through the available channels.

Sándor Jeszenszky – László Kovács – Albert Szalóky:

Ányos Jedlik, the physicist, electrical engineer and professor

Ányos Jedlik, a Benedictine and physicist, was born 200 years ago. This is the time when the practical applications of electricity, in other words, electrical engineering were beginning. As a professor, Ányos Jedlik made demonstration devices which are considered to be ancestors of various electrical appliances such as the electric motor, the dynamo and the electric lamp. In this respect he can be regarded as the first Hungarian electrical engineer. At the same time, he was a teacher for 53 years, including 38 years spent as professor at the Budapest University of Science. As a professor he not only dealt with electricity but also with other areas of physics. The precision devices he created in order to demonstrate wave motion and produce optical grates are of great importance. The authors of this article introduce Jedlik's career from the perspective of physical research, engineering work and teaching.

CONTENTS

<i>Péter Csermely</i> : What are stress proteins for? – Old and new conceptions	129
<i>Gyula Bencze</i> : Science and media	136
<i>Sándor Jeszenszky – László Kovács – Albert Szalóky</i> : Ányos Jedlik – physicist, electrical engineer and professor	143
<i>Zoltán G. Szabó</i> : Linguistics and language of poetry in the works of romantic Vörösmarty	164
Festive session of the General Assembly of the Hungarian Academy of Sciences	
<i>György Enyedi</i> : The century of social sciences	170
<i>László Keviczky</i> : Knowledge – an inexhaustible fond of resources	175
<i>Szilveszter E. Vizi</i> : Science takes risks by its very mission	179
Ideas and Values	
<i>Béla Mester</i> : Political community and freedom of religion	184
The Scientific Workshop	
Natural geography in Hungary (<i>Gábor Mezősi</i>)	193
The Hungarian Electronic Library (<i>Magdolna Zimányi</i>)	204
The future of electronic periodicals and libraries (<i>András Holl</i>):	212
The status of agricultural higher education in Hungarian language in the Carpathian Basin (<i>László Heszky</i>)	215
Debates and Opinions	
The position of Hungarian science in the international competition (<i>Dénes Berényi</i>)	217
The triple benefit of Esperanto (<i>Ottó Haszpra</i>)	219
Notebook	
Arrows of uranium over the Balkans (<i>M. Gy. – T. E.</i>)	222
History of Science	
Water-colours in the Library of the Hungarian Academy of Sciences and on the web (<i>Emil Krén – Béla Mázi – Béla Rozsondai</i>)	224
Obituary	228
Book reviews	231